

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

709250

Mustafa MACİT

HALKIN DİN ÇERÇEVESİNDE BEKLENTİLERİ

(Erzurum /Oltu Örnekleme)

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

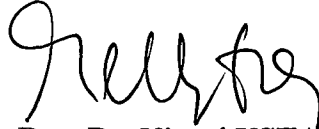
Doç. Dr. NİYAZİ USTA

T109250

ERZURUM-2001

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalının Din Sosyolojisi Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

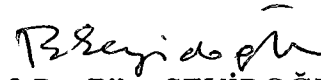

Doç. Dr. Niyazi USTA
Danışman-Jüri

Doç. Dr. Ali Rafet ÖZKAN
Jüri

Yrd. Doç. Dr. Zeki İŞCAN
Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

İmza

Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR.....	V
ÇİZELGELER DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1
DİN ve TOPLUM	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. DİN ve TOPLUM ETKİLEŞİMİ, DİN ve	
BAZI TOPLUM OLAYLARI	3
1.1. Din ve Toplum Etkileşimi	3
1.1.1. Dinin Topluma Etkileri	5
1.1.2. Toplumun dine Etkileri	8
1.2.Din ve Bazı Toplum Olayları.....	10
1.2.1. Din ve Sosyal Değişme.....	10
1.2.2. Din ve Sekülerleşme	14
İKİNCİ BÖLÜM.	
2. SOSYO-KÜLTÜREL YAPININ BİR UNSURU OLARAK DİNİN	
BAZI SOSYO-KÜLTÜREL KURUMLARLA İLİŞKİLERİ.....	18
2.1. Din ve Kültür	18
2.2. Din ve Aile.....	18
2.3. Din ve Eğitim.....	21
2.4. Din ve Ekonomi	23

2.5. Din ve Devlet	26
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. HALKIN DİN ÇERÇEVESİNDE BEKLENTİLERİ ve ÖRNEKLEME	
KATILANLARIN DEĞİŞKENLERE GÖRE DAĞILIMI	29
3.1. Halkın Din Çerçevesinde Beklentileri	29
3.1.1. Din ve Devlet İlişkisi Açısından Beklentiler	29
3.1.1.1. Dindarlık ve Din –Devlet İlişkisi Açısından Beklentiler	31
3.1.1.2. Din ve Siyasal Davranış	32
3.1.1.3. Dindarlık ve Siyasal Davranış	34
3.1.2. Dinler arası diyalog ve AB Konusunda Beklentiler	36
3.1.2.1. Avrupa Birliği	45
3.1.2.2. Dindarlık ve Dinler Arası Diyalogdan Beklentiler	48
3.1.3. Din Görevlilerinden Beklentiler	50
3.2. Örneklem Katılanların Değişkenlere Göre Dağılımı	59
3.2.1. Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Dağılım	59
3.2.2. Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım	60
3.2.3. Dindarlık Derecelerine Göre Dağılım	60
SONUÇ	61
KAYNAKLAR	64
ÖZ GEÇMİŞ	69

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALKIN DİN ÇERÇEVESİNDE BEKLENTİLERİ

(Erzurum /Oltu Örnekleme)

Mustafa MACİT

Danışman : Doç.Dr.Niyazi USTA

2001-SAYFA:69

Jüri : Doç. Dr. Niyazi USTA

: Doç. Dr. Ali Rafet ÖZKAN

: Yrd. Doç. Dr. Zeki İŞCAN

Bu çalışmamızda, Erzurum/Oltu Örnekleme bağlamında halkın din çerçevesinde oluşan bazı beklentilerini ve beklentiler üzerinde etkili olan faktörleri tespit etmeye çalıştık.

Araştırmamız neticesinde şunu gördük; Din önemli bir sosyal kurum olarak toplumla , toplumsal olaylarla ve kurumlarla bir etkileşim içerisinde olmasına binaen diğer sosyo-kültürel şartlarla birlikte insanların beklentileri üzerinde etkilidir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE EXPECTATIONS OF PEOPLE AROUND THE RELİGİON

(As An Example of Erzurum/Oltu)

Mustafa MACİT

Supervisor : Doç.Dr. Niyazi USTA

2001-PAGE:69

Jüry : Doç.Dr. Niyazi USTA

: Doç. Dr. Ali Rafet ÖZKAN

: Yrd. Doç. Dr. Zeki İŞCAN

In this our exam we have tried to determine some expectations of people around the religion (as an example of Erzurum-Oltu) and influential factors on this expectations.

Conclusion of this exam we saw that, the religion, as a social institution, is in an interaction with society, social phenomenons and other social institutions. Therefore the religion is an influential factor on this expectations of people with other social-cultural factors.

ÖNSÖZ

Din Sosyolojisinin konusunu, toplumun dini hayatının, din ve toplum münasebetleri ve bu münasebetlerden doğan etkileşimin incelenmesi olarak kısaca ifade edecek olursak ,din ve toplum etkileşimi konusunun Din Sosyolojisinin esas alanı olduğu ortaya çıkar.

Sosyal bir kurum olarak din , toplum kültürünün önemli bir unsuru olup, toplumla son derece çeşitli ve karmaşık ilişkileri bulunmaktadır.Din fenomenini sosyal sistem içerisinde sosyal gerçeklik olarak ele almak suretiyle din ve toplum etkileşimi bağlamında halkın din çerçevesinde oluşan bir takım beklentileri ve bu beklentiler ile din ve öteki sosyal kurumlar arasındaki ilişkileri tespit etmeye çalıştığımız bu araştırmada din ve toplum konusunun ele alındığı “giriş”ten sonra , birinci bölümde din ve toplum etkileşimi ve din ile bazı toplumsal süreçler arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise,din ve diğer sosyal kurumlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, halkın din çerçevesinde oluşan bazı beklentileri ve bu beklentiler üzerindeki etkin faktörler konu edilmiştir. Bu bölümdeki bilgiler Erzurum-Oltu yöresinde 2000 yılı içerisinde yapmış olduğumuz anket çalışmasının sonuçlarına göre verilmiştir.

Şüphesiz bu araştırmanın amacı bu konuda son sözü söylemek değildir.Bunun için bu araştırmanın eksiksiz olduğunu öne süreceğiz. Amacımız Din Sosyolojisi sahasında yapılan çalışmalara,mütevazı bir adım olmak kaydıyla katkıda bulunmaktır

Çalışmam süresince benden yardım ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam, Doç.Dr. Niyazi USTA'ya teşekkürü borç bilirim.

Mustafa MACİT

Erzurum-2001

KISALTMALAR

AB.	: Avrupa Birliği
ae.	: Aynı eser.
A g e.	: Adı geçen eser.
A.A.K.B.Y.	: Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
A.İ.T.B.A.Y.	: Ankara İktisadi Teknik Bilimler Akademisi Yayınları
A.O.Y.	: Ankara Okulu Yayınları.
A.Ü.Y.	: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
A.Ü.İ.F.D.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
A.Ü.S.B.F.Y	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
C.	: Cilt.
Çev.	: Çeviren.
D.B.Y.	: Din Bilimleri Yayınları.
E.Ü.Y.	: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
İ.Ü.E.F.Y.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
M.E.B.Y.	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
M.Ü.İ.F.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
s.	: Sayfa.
S.Ü.Y.	: Selçuk Üniversitesi Yayınlar
T.C.M.B.Y.	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları.
T.D.İ.B.	: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı.
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
vb.	: Ve benzeri.
vs.	: Ve saire.
Yay.	: Yayınları.

ÇİZELGELER DİZİNİ

	SAYFA NO
Çizelge 1, Toplumun daha iyi bir düzeye oluşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olması gerekir mi?.....	30
Çizelge 2,Öğrenim durumu /Toplumun daha iyi bir düzeye oluşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olması gerekir mi?.....	30
Çizelge 3, Dindarlık derecesi /Toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olması gerekir mi?.....	31
Çizelge 4, Seçim zamanlarında oy verirken oy verdiğiniz partinin dine önem vermesine dikkat eder misiniz?.....	33
Çizelge 5,Öğrenim durumu/Siyasal davranış (oy verme).....	33
Çizelge 6, Dindarlık derecesi/Siyasal davranış.....	34
Çizelge 7,Dinler arası diyalogun manası nedir?.....	38
Çizelge 8,Öğrenim durumu/ Dinler arası diyalogun manası (deneklerin diyalogdan anladıkları)	38
Çizelge 9, Cinsiyet / Dinler arası diyalogun manası (diyalogdan anladıkları).....	39
Çizelge 10, Yaş grupları / Dinler arası diyalogun manası (diyalogdan anladıkları)..	40
Çizelge 11, Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?.....	41
Çizelge 12 ,Yaş grupları / Dinler arası diyalog dünya Barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?.....	42
Çizelge 13,Dinler arası diyalogun manası/Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?.....	43
Çizelge 14, Dinler arası diyalog gerekli midir?.....	44
Çizelge 15 ,Öğrenim durumu/Dinler arası diyalog gereklimi dir?.....	44

Çizelge 16, Dinler arası diyalogun manası/Dinler arası diyalog gerekli midir?.....	45
Çizelge 17, Dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi nasıl olur?.....	46
Çizelge 18, Yaş Grupları/Dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi.....	47
Çizelge 19, Dinler arası diyalogun manası /Dinler arası diyalogun AB ye girmemize etkisi nasıl olur?.....	47
Çizelge 20, Dindarlık derecesi/Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?.....	48
Çizelge 21,Dindarlık derecesi/Dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi.....	49
Çizelge 22, Bir din görevlisinin öncelikli görevi nedir?.....	51
Çizelge 23, Cinsiyet/ Din görevlisinin öncelikli görevi nedir?.....	52
Çizelge 24, Yaş grupları/ Din görevlisinin öncelikli görevi nedir?.....	53
Çizelge 25, Vaizin ya da din görevlisinin verdiği bilgiler daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır?.....	54
Çizelge 26,Yaş gurupları/ Vaizin yada din görevlisinin verdiği bilgiler daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır?.....	55
Çizelge 27,Cinsiyet/Vaizin yada din görevlisinin verdiği bilgiler daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır.	56
Çizelge 28, Dinlediğiniz ve tanıdığınız din görevlilerini nasıl buluyorsunuz?.....	57
Çizelge 29, Yaş gurupları /Dinlediğiniz yada tanıdığınız din görevlilerin nasıl buluyorsunuz?	58
Çizelge 30, Cinsiyet dağılımı.....	59
Çizelge 31,Yaş guruplarına göre dağılım.....	59
Çizelge32,Öğrenim durumu	60
Çizelge 33, Dindarlık derecesi.....	60

GİRİŞ

DİN VE TOPLUM

Din ve toplum konusu din sosyolojisinin esas alanı olup, toplumsal hayatın çeşitli alanlarında din faktörünün etkisini gösteren veya dini yapıların diğer toplumsal şartlardan etkilendiğini ortaya koyan pek çok araştırma yapılmıştır.

Batıda özellikle Protestan ilahiyatçı ve filozofların etkisiyle XVIII ve XIX. yy. boyunca ortaya çıkan aşırı sübjektivizm dini tamamen ferdi bir olaymış gibi anlama eğilimini doğurmuştur.¹ Oysa tarihi süreç içerisinde dinin, hem ferdi hem sosyal olmak üzere iki yönlü bir rol üstlendiği görülmektedir. Bir yandan fert fert insanlara nüfuz ederek onun temel problemlerine çözüm önerileri getirirken, diğer yandan sosyal kurumları ve olayları da şu veya bu biçimde etkilediğini söylemek mümkündür.²

Kısaca “kutsalın tecrübesi veya yaşanması olarak tanımlanan din ilk planda ferdin vicdanını alakadar eden psikolojik bir tecrübe olarak görülmekle birlikte bu ferdi tecrübe başkalarına açıldığı andan itibaren objektifleşmekte ve dini tecrübe cemaat teşkil edici bir hüviyete bürünmektedir³ ki bu ikinci aşamada din bir toplumsal olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca din çok önemli bir toplum olayıdır. Öte yanda ise dini “mükemmel” ve eksiksiz bir toplum olayı saymamızda güçtür. Din bir inanç sorunudur ya da din ancak kulla Tanrı arasında geçen bir olaydır. Bunun için sosyolojide dinin özü araştırma konusu değildir. Sosyoloji din ile toplumsal bir olay olarak ilgilenmektedir.⁴

Bir toplum olayı olan toplum ve toplumsal öğelerle ilişki içerisinde bulunan, içerisinde karmaşık ilişkileri besleyen bir sosyal sistem olan din, Din Sosyolojisi açısından onun sosyal gerçekliği vasıtasıyla ulaşılabilen ve kavranılabilen bir durum⁵ olup iki yönden incelenebilir. Birinci yön; sosyolojik

¹ Ünver Günay, Din Sosyolojisi, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s., 207.

² Celaleddin Çelik, Kuranda Toplumsal Değişim, İnsan Yay., İstanbul, 1996, s., 44.

³ Günay, Ag e., s., 210-212.

⁴ Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İ.Ü.E.F.Y., İstanbul, 1981, s., 20-21, Dinin sosyal bir gerçeklik olması konusunda bkz., Coşkun San, M. Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi, A.İ.T.B.A.Y., Ankara, 1971

⁵ M. Emin Köktaş, Türkiye’de Dini Hayat, İşaret Yay., İstanbul, 1993, s., 21.

din teorisi için gösterilen gayretlerle ilgilidir. Bu gayretler E. Durkheim'in öncü çalışmaları ve sosyolojinin (çoğunlukla Amerikan) bulgularına bağlı olarak yalnız fonksiyonalist olabilir. Din yaşayan bir toplumsal olgu olarak kabul edilir ve buradan hareketle dinin toplum ve birey katlarında oynadığı roller ve gördüğü işlevler araştırılır. İkinci yön; dini davranışı sosyal hayatın belli sektörleri bağlamında çözümleme denemeleri ile ilgilidir. Bu durumda bulgular açıklanırken altyapıların birbirleriyle fonksiyonel bağımlılığına yönelmek gerekir ki bu imkan bizi din sosyal fenomeninin somut materyallerle ilişkilerini ve onlara etkilerini tartışmak için somut materyalleri ele almak durumunda bırakır. Ancak bunu yaparken sosyal tabakalaşma, ekonomik davranış, toplumsal değişme ve din gibi tezahürlerin birbirinden ayrılmış özerk fenomenler olmadıklarını tüm toplumsal sistemin birer parçası olduklarını akılda tutmak gerekir.⁶

Bu konuda yapılması gereken din ve toplum arasındaki ilişkilerin tesbiti ve yorumudur ki, bunu da dini yapılarla toplumsal alt yapıların ilişkisini incelemek suretiyle başarabiliriz. Zira Max Weber dinin topluma tesirlerinin kaynağını oluşturan dinin beraberinde getirdiği karakteristik tutumun, zihniyetin sadece topluma karşı değil fakat aynı zamanda evlilik ve aile, iş ve meslek, iktisad ve devlet gibi bir takım sosyal olaylara, yapılara karşı muayyen bir tavır takınılmasını gerekli kıldığı kanaatindedir.⁷ Bundan dolayı din sosyoloğu için zihniyet, tutum ya da ruhun toplumsal sonuçları ile genel olarak din ile öteki sosyal faaliyet alanları olan eğitim, ekonomi, ahlak siyaset, sosyal sınıflar vs. arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemek büyük önem taşımaktadır.⁸

⁶ Günter Kehrler, Din Sosyolojisi, Çev; M. Emin Köktaş, Abdullah Topçuoğlu, Vadi Yay., Ankara, 1996, s., 62-63.

⁷ Hans Freyer, Din Sosyolojisi, Çev.; Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F. Y. Ankara, 1964, s., 72.

⁸ Günay, Ag e., s., 231.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİN VE TOPLUM ETKİLEŞİMİ , DİN ve BAZI TOPLUMSAL SÜREÇLER

1.1. Din ve Toplum Etkileşimi

Din olayı tarihi, sosyolojik., kültürel ve psikolojik bir olaydır⁹ ki sosyolojik yönüyle din daima toplumsal bir form içinde tezahür eden bir olgudur. Tarih boyunca ve insanların en eski kültürlerinin karanlık zaman diliminde din insan hayatının her tarafına yayılmış ve onun ayrılmaz bir vasfı olmuştur ve geçmişte de günümüzde de dinsiz bir topluma rastlanmamıştır.¹⁰ Bunun için toplumla birlikte var olan ve toplumla birlikte varlığını sürdüren bir kurum olarak din aynı zamanda toplum hayatının vazgeçilmez bir unsurudur ve dini fenomenler toplum ve toplumsal öğeler sürekli bir ilişki içindedir. Şüphesiz bu ilişki etkileşimi de beraberinde getirecektir.

Toplunun mu dini, yoksa dinin mi toplumu etkilediği sorunu incelendiğinde ortaya çıkan sonuç; her ikisinin de karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleridir. Buna rağmen din ve sosyal yapı arasındaki, ilişkileri saptama uğraşına giren sayısız yazar ve düşünür genellikle iki öncü yaklaşımdan birini benimsemiştir.

Bunlardan birincisi; aklın ve ruhun maddeyi yarattığını öngören idealist yaklaşımdır ki din ve sosyal yapı arasındaki ilişkiler konusunda dinin sosyal yapıyı yarattığını savunur.

İkinci yaklaşım ise sosyal yapının ve çevrenin dini belirleyeceğini dinin ancak sosyal yapının kendine özgü niteliklerini içeren ve bu niteliklere göre şekil bulan bir inanç ve değerler sistemi olduğunu savunan materyalist yani maddeci dünya görüşüdür.¹¹

⁹ Mircea Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, Çev.; Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya, 1995, s., 27.

¹⁰ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yay., Ankara, 1997, s., 27.

¹¹ Ahmet N. Yücekök, Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı, A.Ü.S.B.F.Y., Ankara, 1964, s., 16.

Birinci yaklaşım tarzı sosyal realiteyi tek sebebe dayandıran tek yönlü bir izah tarzı olup hatalıdır. Çünkü sosyal realite, fiziki realiteden farklıdır. Fiziki olaylar tek sebepli olabildikleri halde sosyal olayların pek çok sebebi vardır ve bunlardan bazıları belirli tarihlerin şartları itibarıyla önde gelen bir önem taşısa bile daha sonraki bir tarihi devrede ikinci plana geçebilir. Bundan ötürü sosyoloji çok sebepli izah tarzı benimsemek mecburiyetinde olan ve olayları bütüncü görüşle ele alması gereken bir ilimdir. Dolayısıyla sosyal yapı oluş yönünden sadece din faktörüyle¹² açıklanamaz.

İkinci yaklaşım ise basit dinler ile yüksek dinler arasında bu konuda bir ayırım yapmamak suretiyle hata yapmıştır ve çok tanrılı halk dinleri ile yüksek dinler arasındaki tarihi farkı inkar etmiştir. İlkel halk dinlerinde dini inançların ziyadesiyle maddi hayat şartları ve iktisadi sosyal sebeplerin tesirinde kaldığı birçok misallerle sabit olmuş bir keyfiyettir. İlkel dinler tabii gruplarda yaşamlarından anlaşılacağı üzere halkın müşterek hayatına intibak ederler. İçtimai bünyenin onlar üzerinde doğrudan doğruya tesiri, bu sebeptendir. Fakat yüksek dinler hiçbir zaman muayyen bir içtimai nizamaya yahut mesela, ilk taraftarlarının mensup olduğu sosyal tabakaya bağlı kalmamış veya aralarındaki illi bir rabıta neticesinde bunlara göre belirlenmemiştir. Bu tür dinlerin muhtevası dini sebeplerle taayyün etmiş olup cihanşümuldur.¹³ Ayrıca din yalnızca bir sosyal gerçeklik değildir, aynı zamanda insan yapısının (özel olarak vicdanın) ilk ve doğrudan bir verisi yani onun inanan ve düşünen bir varlık oluşunun bir sonucudur.¹⁴

Bizim bu noktada toplum ve din arasındaki ilişkiler için saptamaya çalışacağımız durum, toplumun dini ya da dinin toplumu belirlediği ve oluşturduğu değil, her ikisinin de belirlenme ve oluşma yönünden bir birleri üzerinde etkili olduklarıdır. Çünkü din toplum etkileşimi söz konusu olduğu sürece toplumun din üzerinde etkisi kadar, dinin de toplum üzerindeki etkisinin göz önünde tutmamız gerekir.

¹² Amiran K. Bilgiseven, Sosyoloji, M.E.B. Y., İstanbul, 1980, s., 35.

¹³ Freyer, Ag e., s., 16.

¹⁴ Çelik, Ag e., s., 41.

1.1.1. Dinin Topluma Etkileri

Ferdin din veya başka türden bir inanç ya da kutsallığı kabul etmesinin toplumsal yansımaları olmasaydı bu tür fenomenler sosyolojik açıdan incelenmeye müsait olmazdı. Ne var ki fenomenolojik her kabul insanın hemen her türlü kurumsal (iktisadi, siyasi, hukuki, ailevi vb.) davranışlarına etki ve yansımada bulunmakla sosyolojik tesbitlere açıktır.¹⁵ Dini iktisat, siyaset, aile, eğitim vb. kurumsal davranışlara etkilerini ileride işleyeceğimizden bu konulara şimdilik girmeyeceğiz.

Din belli bir “ruh” ya da “zihniyet” beraberinde getirmektedir. Yani din mensuplarının dünyayı özel bir gözlükle görmelerini sağlayan ve bu şekli altında insan davranışlarını etkileyen metafizik bir dünya görüşü ve hayat anlayışı sağlar. Bu durum herhangi bir dine mensup kişinin kutsal dışı meselelere karşı belli bir tutumu takınması sonucunu doğurmaktadır.¹⁶ Ayrıca her dinin ba husus yüksek dinlerin münhasıran teolojik hususlar dışında kalan çok zengin bir fikri muhtevası vardır. Kısacası din hayatın bir sürü ehemmiyetli meseleleri ile alakalı hal tarzları, insanları ilgilendiren çeşitli hususlar ve problemlere karşı tutum ve davranışları ihtiva eder. Her büyük din mesela tabiatı, tabii hadise ve ihtiyaçlar muayyen bir zaviyeden değerlendirir ve böylece ferdin tabii vakıalara karşı belli bir tavır takınmasının mucip kılar. Bu tavır ya bir red, inkar, feragat ya da bir kabul, şükran dolu bir teslimiyet şeklinde tecelli eder ki¹⁷ böylece din müminlere nasıl hareket edeceklerini gösteren davranış kalıplarını sunmaktadır.¹⁸ Zira bir dine mensup olan fert dinin dünya hakkındaki değerler manzumesini kabul etmekte ve davranışlarını buna göre ayarlamaktadır.

Dünyaya karşı takındıkları tavrın dinden ileri geldiğinin şuuruna vakıf olsunlar veya olmasınlar müntesipler harici alemleri daima dinlerinin ışığında görürler.¹⁹ Dinin dünya karşısındaki tavrı onların zihniyet yapılarını

¹⁵ Niyazi Usta, Ahiret İnancında Yabancılaşmanın İktisadi zihniyete Yansımaları, Akademik Araştırmalar, sayı: 2, 1996, s., 151.

¹⁶ Günay, Age., s., 231.

¹⁷ Freyer, Age., s., 71.

¹⁸ Çelik, Age., s., 45.

¹⁹ Freyer, Age., s., 71.

şekillendirmekte onlara yeni bir form kazandırmaktadır. Böylece din topluma etrafındaki dünyayı anlamasına yarayan bir model temin etmekte²⁰ ve sahip bulunduğu değerler ve semboller sistemi ile bir ekonomik âhlâkın, sosyal anlayışını vb. oluşmasında rol oynamaktadır.²¹

Din kavramının toplumsal hayatla birlikte başladığı kuşkusuz²² olmakla birlikte sosyolojik olarak din, kişinin kültürünün bir parçası ve önemli sosyal kurumlardan (aile, eğitim, devlet vb.) biri olarak grubun ortak malıdır.²³ İçtimai hayat insanlar için bir zaruret²⁴ olduğundan kişi bir sosyal grupta dünyaya gelir. Grubun kültürü grup tarafından kişiye aktarılır. Böylece kişi kültürün diğer unsurlarıyla birlikte grubun değer ve inançlarını da kabul eder ve benimser. Böylece doğduğu grubun doğru ve yanlış olarak tanımladıkları şeyleri öğrenir, neyin iyi ve neyin kötü ve neyin yapılmayıp neyin yapılması gerektiğini anlar. Bunlar yapmadığı ya da benimsemediği takdirde o grubun üyesi olmayacaktır. Bu başkalarıyla ilişkileri aracılığıyla bireye, iyi-kötü, doğru-yanlış²⁵ gibi toplumun yargı ölçütlerinin diğer tüm değer, kural ve normların, toplumca kabul edilebilir tutum ve alışkanlıkların, becerilerin iletilmesi yani sosyalleşme sürecidir.²⁶ Bu manada dini inançların egemen olduğu toplumlarda ve dinin toplumun her safhasını kapsadığı, İslam toplumunda din bir sosyalizasyon aracıdır. Fakat ihtisaslaşmanın ve iş bölümünün yarattığı farklılaşmış toplumlarda kişi bağlanacak başka kurumlar ve değerler bulacağından din artık etkili bir sosyalizasyon aracı değildir.²⁷

İnsanları bir arada tutan şey, bazı manevî normlara, yani âhlâk standartlarına ortak olarak inanmalarıdır. Bu manevî inançlar olmadan cemiyet hayatı olmaz.²⁸ Her toplumun süre gelen işleyişi ve özsel dayanışması en alt düzeyde de olsa kişiler arası bir değer ve norm gövdesinin paylaşılmasını

²⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s., 127.

²¹ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, Der Yay., İstanbul, 1981, s., 9-45.

²² Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yay., İstanbul, 1994, s., 84.

²³ Glenn M. Vernon, *Sociology of Religion*, Me Grav-Hill Book Company, 1962, s., 22.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev; Z. Kadiri Ugan, M.E.B. Y., C. I, İstanbul, 1997, s., 100.

²⁵ Vernon, *Age*, s., 31-32, Yücekök. *Age*, s., 63.

²⁶ Barlas Tolun, *Sosyoloji*, Adım Yay., Ankara, 1993, s., 231.

²⁷ Yücekök. *Age*, s., 71.

²⁸ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul, 1997, s., 56.

olacaktır.³⁷ Bunun örnekleri toplumumuzda mevcuttur (kamu hazinesinin “Allah’ın hazinesi” olması ordunun “Allah’ın ordusu” olması vb.). Buradan hareketle dinin toplum yapısını ve düzenini koruyucu kuvvetlendirici ve devamını sağlayıcı bir etkisinin olduğunu toplumsal örgütlenme biçimi ve davranışların şekil ve karakterinin bu etkiye maruz³⁸ olduğunu söyleyebiliriz.

Şüphesiz dinin topluma olan tesirleri bunlarla sınırlı olmayıp sosyal şartlara bağlı olarak çok çeşitli ve değişkendir. Ancak din bu tesirleri icra ederken bazı kanunlar yahut siyasi projeler takdim etme teşebbüsünde bulunmaz. Din kanunların ve siyasi projelerin tatbikinin temin için gerekli olan manevi kudret ve âhlâki hazırlar.³⁹

Din ve toplum arasındaki etkileşim yakından ve sistematik bir şekilde incelenecek olursa, bunun birinci derecede dinin toplum üzerindeki etkisi biçiminde var olduğu görülür. Bununla birlikte daha geçmişteki yüksek kültürlerden başlayıp modern sınıai kültürde zirveye erişen bir ayrımlaşma süreci sonucu giderek toplum kültürünün çeşitli alanları birbirinden ayrılıp uzmanlaştığından ve doğrudan dinin etkisinden sıyrılarak dünyevileştiğinden dininde giderek kendi öz alanına çekildiği, müminlerin salt dini hayatının düzenler bir durum aldığı görülmektedir.⁴⁰

1.1.2. Toplumun Dine Etkileri

Dini olayların, tarihi görünüşleri ve değişimleri içinde sosyal şartlara, ihtiyaçlara ve ekonomik zaruretlere ırcası ile onların ışığı altında anlaşılması çabaları, XIX. yüzyılın sonlarında dinin sosyal şartlardan hareket edilerek açıklanmaya ve anlaşılmaya teşebbüs edilmesi eğilimi ile izah edilmektedir.⁴¹ Bu eğilim ile birlikte toplumun dini oluşturduğu görüşü kendini Tawney’in, Marx’ın ve Engels’in eserlerinde göstermiştir. Nitekim din kurumunu bir üst yapı olarak niteleyen, Marx ve Engels dini, sosyo-ekonomik koşulları yansıtan ve onlara dayanarak değişen bir değer sistemi olarak almışlardır.⁴²

³⁷ Mardin, Ag e., s., 55.

³⁸ Jaahim Wach, Din Sosyolojisi, Çev; Ünver Günay, E.Ü.Y., Kayseri, 1990, s., 17.

³⁹ Muallim L. Lütfi, Din ve İçtimai Meseleler, Selamet Matbaası, İstanbul, 1930, s., 5.

⁴⁰ Freyer, Ag e., s., 75-78.

⁴¹ Mehmet Aydın, Din Fenomeni, Tekin Kitabevi, Konya, 1994, s., 12.

⁴² Yücekök, Siyasetin Toplumsal Tabanı, A.Ü.S.B.F.Y., Ankara, 1987, s., 163.

Her din bir toplum içinde ortaya çıkar ve gelişir. Dinin objektifleşip sosyalleşmesi yani bir topluma mal olması, bir cemaati ortaya çıkarması demek dini olaylarında belli ölçülerde karşılıklı olarak öteki sosyal, kültürel ve coğrafi değişkenlere bağlı bulunması demektir.⁴³ Zira din ve ondan doğan grupların herhangi bir kültür çevresinde her türlü tesirden tecrid edilmiş olarak yaşama yacakları bilakis kültürel hayatın bütün kısımları ile ve bilhassa cemiyetin umumi yapısı ve bittabii siyasi yapı yani devletle sıkı ve karşılıklı bir münasebette bulundukları aşikardır.⁴⁴

Bir toplum içinde ortaya çıkan din her şeyden önce kurucusunun şahsında subjektif bir tecrübe olarak ortaya çıkar. Kurucu, yeniletici veya önder iç ve dış etkenlerin baskısı altındadır. İç etkiler Tanrı sevgisine ermiş bu insanları içinde yaşadıkları toplum şartlarına bağlı kılar. Bunlar (kurucu, yeniletici veya önder) toplum şartlarına iki yönden bağlıdır. Bir kere toplum onların fikri donatımını doğrudan doğruya tayin eder, ikinci olarak toplum önderin demeçlerini alma ve devam ettirme tarzlarını tayin eder. Bir din yenileticisi (kurucusu) yerli kültür ve medeniyetin özelliklerine ilgisiz kalamayacağından yaptığı yenilikler de bir dereceye kadar bazı gelenek sınırları içinde kalmak zorundadır. Toplumun bu bağlayıcı etkisi tapınmada (amelde) olduğu kadar imanda (akaitte) da kendisini gösterir⁴⁵ (Örneğin toplum teşkilatlanması anaşahlık esasına dayalı ise kadın Tanrılar, babaşahlık esasına dayanırsa erkek tanrılar üstün tutulur.).

Kurucusunun şahsında subjektif bir tecrübe olarak ortaya çıkan daha sonra fertlere yayılarak objektifleşen din birinci aşamada olduğu gibi ikinci aşamada da toplumsal şartlardan etkilenir. Zira insan hem kültür üreten hem de kültür tarafından üretilen bir varlıktır. Dolayısıyla karşılaştığı olayları yenilikleri vb. sosyo-kültürel altyapısına dayanarak yorumlar ve anlamlandırır. Şüphesiz dinde bu durumdan nasibini alır.

Bir dini ortaya çıktığı toplumdaki bir başka topluma aktarılması esnasında dinin toplumsal şartlara ve topluma ne kadar bağlı olduğu açıkça görülebilir. Zira yayılmakta olan bir din yerli medeniyetlerin kuvvetli tepkisiyle karşılaşır. İran'da

⁴³ Günay, Din Sosyolojisi, s., 211.

⁴⁴ Freyer, Ag e., s., 64.

⁴⁵ Mehmet Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, A.Ü.İ.F.Y. Ankara, 1967. s., 79.

daha çok şiiliğin yer alması., bu ülkede daha önceki dini gidişlerde aranmalıdır⁴⁶ ki İran toplumunun sosyo-kültürel alt yapısına göre İslam dini belirli ölçüde biçim değiştirmiştir. Bu İslam dinin ortaya çıktığı Arap toplumunun ve daha sonra yayıldığı diğer toplumların inanç gelenek vs. unsurlarının tümünü birden reddetmemesi dolayısıyla dine uygun olan unsurların devamını sağlamasıyla da alakalıdır.

Yine tarihin genel akışı içinde görmekteyiz ki dinler günün şartlarına cevap verebilmeleri ölçüsünde değişik niteliklere bürünürler. Bunun en iyi örneğini batıdaki gelişmelere bakarak görebiliriz ki Weber'in kapitalist ruhu geliştiren etken olarak ileri sürdüğü protestan etik aslında eskimeye ve gelişen üretim güçlerine köstek olmaya yüz tutmuş bir feodal düzene gelişen burjuvanın başkaldırması sonucu benimsenen ve kendini yeni ekonomik düzene uydurmuş bir dinsel öğreti ve değer sistemidir.⁴⁷

Sonuç olarak dinler toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmaya aracı olan insanların yaşamış tarihi serüvenleridir.⁴⁸ Dolayısıyla toplumdan ve toplumsal şartlardan tamamen bağımsız değildirler. Ancak bütün bunlar müvacehesinde dini tamamen maddi dünyanın bir yansıması ya da toplumun ürünü olarak kabul etmek özellikle evrensel ve ilahi dinlerin toplumların sınırlarını aşan, toplumdan bağımsız yönlerini inkar etmektir.

1.2. Din ve Bazı Toplumsal Süreçler

1.2.1. Din ve Sosyal Değişme

Toplumlarda her zaman ilerleme olmamıştır. Ama her zaman hareket ve değişme olmuştur ve olacaktır. Çünkü toplumsal yapı durgun değil⁴⁹ dinamiktir. Her ne kadar hayatta her şey değişmekte ise de toplumsal değişme yalnızca toplumun yapısındaki temel ve geniş değişimleri belirtir⁵⁰ ki bu değişme

⁴⁶ Taplamacıoğlu, A g e., s., 82-83.

⁴⁷ Tawney'den aktaran, Yücekök, Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı. s., 16., Siyasetin Toplumsal Tabanı. s., 164.

⁴⁸ Sezer, A g e. s., 34.

⁴⁹ Doğan Ergun, Sosyoloji ve Tarih, Der Yay., İstanbul, s., 32.

⁵⁰ Emre Kongal, Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s., 52.

izlenebilen bir değişme olması hasebiyle belli bir süreç içinde ortaya çıkmaktadır.⁵¹

Sosyal değişme, sosyal yapılar, alışkanlıklar ya da bir toplumun yapısının önceki durumlarından gözlenebilen bir farklılık arz etmesi⁵² demektir. Ne kadar geleneksel ve tutucu olursa olsun her toplum ve kültür, sürekli değişim içindedir.⁵³ İnsanların karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri tarihsel süreç içinde evrimleşmiş toplumsal yapıda ortaya çıkan farklılaşmalarda toplumsal değişmeyi doğurmuştur.⁵⁴ Bu değişme sürecinin altında insanoğlunun maddi kültür alanındaki teknolojik ve manevi kültür alanındaki ideolojik tüm birikimi yatar. Maddi kültür, bir toplumun tüm maddesel şartları olarak altyapıyı oluşturur. Manevi kültür ise bir toplumun her türlü tinsel ve düşünsel varlığı (din, bilim, ahlak, dil, vb.) olarak üst yapıyı oluşturur. Bir toplumda yaşanan ilişkileri bu altyapı ve üstyapının diyalektik ilişkisi olarak görürüz. Alt yapıdaki değişmeler diyalektiğin kaçınılmaz süreci içinde ahlak, dil, hukuk vb. gibi üst yapı olgularını etkileyecek ve bu olgularda yine diyalektik olarak ekonomik, teknik gelişmelerin düzenlenmesinde kendisini gösterecektir.⁵⁵

Kısaca karşılıklı ilişkiler bütünü halinde olan sosyal yapının bir tarafı değişip diğer yönleri değişmeden kalmaz. Değişik derecelerde de olsa sosyal yapı dediğimiz fonksiyonel bütünün her cephesi belirli yönlerde değişikliği uğrar.⁵⁶ bunun içindir ki her toplum daima değişme halinde olduğu halde denge halinde bir sistemdir.

Teknolojideki değişmeler insanların davranış ve düşüncelerinde birçok değişmelere yol açması artık standart bir bilgi olarak harcıalem olmuştur.⁵⁷

Toplumsal değişmelerin yarattığı ya da getirdiği yeni ortam insanın etrafında yeni bir uyarıcı ağı ve çok değişmiş yaşama koşulları yaymaktadır. Böylece dönüşmüş

⁵¹ Mustafa Erkal, Sosyoloji, Der Yay., İstanbul, 1991, s., 201.

⁵² Mustafa Armağan, "Sosyal Değişme", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, C., 3, Risale Yay., İstanbul, 1990 s., 448.

⁵³ Fichter, Ag e., s., 153.

⁵⁴ Tolan, Ag e., s., 277.

⁵⁵ Ergun, Ag e., s., 27.

⁵⁶ Mübeccel B. Kıray, "Toplum Yapısındaki Değişmelerin Tarihsel Perspektifi", Toplum Bilim Yazıları, T.B.A.M.Y., Ankara, 1982., s., 116.

⁵⁷ Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Yay., İstanbul, 1997., s., 20.

bulunan ortamın çok çeşitli baskısı, genel olarak insanın ruhsallığını, özel olarak insanını duyma, düşünme, algılama ve isteme tarzlarını etkilemektedir.⁵⁸ Elbette duygu ve düşüncelerin bu faktörlere uygun olarak değişmesi ve gelişmesi şarttır. Aksi halde sadece teknoloji ile meydana gelen değişme bir gelişme değil yalnızca sosyal düzensizliğe yol açan bir kapı olur. Hülasa kültür muhtevasının bütün kısımlarında aynı yönde bir değişme olmalı ve dengeli durumlar bulunmalıdır.⁵⁹ Buda altyapı üstyapı diyalektiğinden başka bir şey değildir.⁶⁰

Bütün bunlar çerçevesinde toplumsal olay olarak din olayı sosyo-kültürel kadrosu içinde ele alındığında, toplumun uğradığı değişmelerin, dini yaşayış üzerinde de yankılar uyandırmaktan geri durmadıkları anlaşılmaktadır. Modern dünyada sanayileşme ve kentleşmenin ortaya çıkardıkları hızlı toplumsal değişmelerin toplumların dini yaşayışlarında ortaya çıkardığı değişiklikler bunun en basit örnekleridir.⁶¹ Değişmeler her yönde farklılaşma, ihtisaslaşma ve giderek karmaşık örgütlemeler halinde ortaya çıkmaktadır. Bu kadar büyük ve derine giden değişmelerin yer aldığı bir toplum da ve dönemde dinsel hayatın da hem örgütsel hem de kavram anlam düzeyinde ve ilişkilerinde kalması düşünülemez.⁶²

Bu manada İslam dinine bakacak olursak, İslam dini aktif bir güç olarak tarihin içinde var olmuştur. İslam, tıpkı kendisinden önce gelen ve öz itibarıyla aynı mesajı getiren öteki vahiy dinleri gibi, tarihin akışına giren, ona müdahale eden, onu değiştiren ve sonuç itibarıyla süreklilik arz eden bir inanç ve ahlak çizgisinde tutunmak isteyen bir dindir.⁶³ Değişim olmazsa süreklilik olmaz zira yenilenme olmazsa dini duygu hayatı kadar, dini düşüncede kısırlaşır.

Eğer bir dini hayat, kendisini yenileyemez, içine yeni tecrübeler katarak zenginleşemez ve yeni ifade yolları bulamazsa, insanlar ona olan ilgilerini yavaş yavaş kaybedebilir hatta ona bütünüyle yabancılaşabilirler. Bu hüküm, her kurum,

⁵⁸ Ergun, Ag e., s, 34-35.

⁵⁹ Nihat Nirun, Sistematik Sosyoloji Açısından, Ziya Gökalp, Kültür bakanlığı Yay., Ankara,1999, s., 290.

⁶⁰ Ünver Günay, Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, Erzurum Kitaplığı, İstanbul,1999, s., 270.

⁶¹ Günay, Din Sosyolojisi, s., 333.

⁶² Kıray, Toplum Yapısı ve Laiklik , A g e., s., 70.

⁶³ J. Paul Charney, İslam Kültürü ve Toplumsal Ekonomik Değişim, Çev; A. Bülent Baloğlu, Osman Bilen, T.D.V.Y. Ankara,1997 s.,

her dünya görüşü için geçerlidir.⁶⁴ Onun için din toplum hayatında meydana gelecek değişmelere olumlu ya da olumsuz yönde müdahale de bulunacak bir durum da olmalıdır. Akif'in "doğrudan doğruya Kurândan olarak ilhamı asrın idrakine söyletmeliyiz İslam ı"⁶⁵ derken kastettiği bu olsa gerek.

Yukarıda belirttiğimiz gibi toplumsal yapı ve sosyal şartlar değişken ve dinamiktir. Bu değişkenliğini ve dinamikliğin bir benzerini de din de görürüz. Dinin kendine özgü sisteminde onun dahili dinamikleri sayesindeki değişimi sosyal değişime paralellik arz eder.⁶⁶ Dolayısıyla değişim ve dinamizm dinin yapısında var olup tamamen dış etkenlerin zorlamasıyla ortaya çıkan bir durum değildir.

Din ve toplum arasındaki ilişkilerin karşılıklı olması durumu din ile toplumsal bir olay olan sosyal değişim arasındaki ilişkileri konusunda belirleyici bir rol oynar. Bu durum bizi sosyal değişimin din üzerinde etkileri olduğu gibi dininde sosyal değişim üzerinde etkileri olacağı sonucuna götürür.

Araştırmacıların bakış açısına göre dinin sosyal değişmeye engel ya da ılımlı olduğu şeklinde bir anlayış ortaya çıkmıştır ki din bir yönüyle sosyal değişmeye engel bir faktör olarak karşımıza çıkarken diğer bir yönüyle değişmeye sebep bir faktör olarak da karşımıza çıkar. Aslında bütün dinler kendi tutumlarının kesin olarak aksine gelişen sürece menfi bir tavır takındıklarını söylemek bir peşin hükümlülük olarak anlaşılmaya gerek, izafiyet taşıyan husus dinin hangi durumlarda ve ne ölçüde değişime olumlu baktığı ve sebep olduğudur.⁶⁷

Din onu tebliğ edenin dini tecrübesinin hatırasına bir bağlılık ve onun her seferinde yeniden yaşama ya da tekrardan ibaret bir karakter arz etmesi yönünden değişmeden uzak kalma eğilimi taşır ve sosyo-kültürel yapı değişikliklerine engel teşkil eder. Fakat bizzat geleneksel bir toplumda ortaya çıkış ve yerleşmesi bir sosyal değişim olan din değişen durum ve şartlara göre her zaman için yaratıcı değişimin hakim faktörü de olabilir.⁶⁸ Unutulmamalıdır ki dinin herhangi bir toplumunda ortaya çıkması ve yayılması önemli bir sosyal değişiktir. Zira bir

⁶⁴ Charney, A g e., s., 137

⁶⁵ M. Akif Ersoy, Safahat, İnkilap Yay., İstanbul,1997. s., 418.

⁶⁶ Usta, Göç ve Din , (Bildiri) T.D.İ.B. Uluslar arası Avrupa Şurası ,İstanbul,3-7 Mayıs 2000 s.,2

⁶⁷ Usta, Menzil Nakşiliği, Töre Yay., Ankara,1997, s., 23.

çok yerde din tarafından sosyal yaşama şartlarına karşı gelişen bir protestonun yükseldiğini gösteren durumlar vardır. İsrail peygamberlerinin sosyal adaletsizlik durumlarına karşı mücadele etmeleri ve İslamiyet'in sosyal hayatı değiştirmeye ve yeniden yapılandırmaya yönelik teşebbüsleri⁶⁹ bunun en güzel örnekleridir. Öte yandan Weber'in Avrupa'da kapitalizmin gelişmesini protestanlığa bağlayışı ile ilgili görüşlerini⁷⁰ dinin sosyal değişiminin hakim faktörü olabileceğinin delili olarak gösterebiliriz.

Sonuç olarak toplumsal değişme ve din ilişkisi çerçevesinde dinin toplumsal değişmelerden etkilendiği ve bu değişimleri olumlu ya da olumsuz yönde etkilediği uzun izahlar gerektirmeyen bir husustur. Fakat toplumsal değişimin din üzerindeki etkilerine bakarak dini, toplumsal determinizm anlayışından hareketle toplumsal değişimin bir sonucu saymak ya da sosyal, siyasi ve iktisadi faktörlerce belirlendiğini öne sürmek “din” gibi çok yönlü bir fenomeni tek boyutuna hapseden indirgemeci bir yaklaşım olacağı⁷¹ gibi toplumsal değişimde de bir çok sosyo-ekonomik ve teknolojik etkenleri bir tarafa iterek, dini sosyal değişimde tek etken olarak ileri sürmekte önceki yaklaşımdan pek farklı olmayacaktır.

1.2.2. Din ve Sekülerleşme

Latince, “dünyevi”, “ladini” anlamına gelen “secüler”⁷² kökünden gelen sekülerleşme, dinin sosyal yapıdaki otorite ve geçerliliğini yitirmesi doğa üstü olayların tabii ve dünyevi olaylarmış gibi algılanması, insan aklının dini ve metafizik bağlardan kurtulması ve dinin bir vicdan meselesi haline gelmesidir.⁷³

Dini düşünce, muamelat ve kurumların sosyal önemlerini kaybettikleri süreci anlatan bu terim batıya özel şartlarda ve batılı düşünce geleneği çerçevesinde oluşmuş olup, dini boyutu hayatın içinde çekip çıkarma ve onu atıl yahut az etkili kılma⁷⁴ sürecidir. Bununla birlikte din, devlette, eğitimde;

⁶⁸ Günay, Din Sosyolojisi, s., 335-337.

⁶⁹ Menching, Dini Sosyoloji; Çev; Mehmet Aydın; D.B.Y., Konya,1994. s., 112-113.

⁷⁰ Geniş Bilgi İçin Bkz. Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Zeynep Aruaba, Hil Yay., İstanbul,1997.

⁷¹ Çelik. A g e., s., 50.

⁷² Durmuş Hocaoglu, Laisizmden Milli Sekülerizme, Selçuk Yay., Ankara,1985, s., 88.

⁷³ Armağan ,Sekülerizasyon,A g e., C. 3., s., 367.

⁷⁴ Charney, A g e., s., 9.

yasamada, adliyede, maliyede dünyasal yetkilerin yitiriyordu.⁷⁵ Böylece toplum ve kültür alanları, dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkarılıyordu. Zira modern batının tarihindeki toplum ve kurumlardan bahsettiğimizde, kuşkusuz sekülerizasyon, Hristiyan kiliselerinin daha önce gözetimleri veya nüfuzları altında tuttukları sahalardan tahliye edilmesinde kendini gösterir.⁷⁶

Rönesans batıda, sekülerleşme sorununun ortaya çıktığı ve fikri altyapısının oluştuğu dönemdir. Reformasyon ise batı kültürü çerçevesinde dinin tam anlamıyla olmasa dahi önemli bir ölçüde dünya ile barıştırılması suretiyle dünyevileşme projesine karşı olan kesinliklerinin izalesini sağlamıştır. Bu akımların ortak noktalarının başında her ikisinin de, Hristiyanlığa, ya da Hristiyanlık mirasına özel olarak da Katolisizme tepki olmaları gelir.⁷⁷

Mekan olarak sekülerleşmenin ortaya çıktığı yerler şehirlerdir. Feodal toplumlarda dinsel hayat şehrin bütün yapısını nüfuzu altında bulundurur. Dini merasim ve faaliyetler, aile, ekonomik hayat, devlet gibi bütün sosyal kurumları etkisi altında tutar. Modern sanayi şehirleri ise farklı ve çok kere tam aksi özelliklerde bir yapıya sahiptir.⁷⁸ Dolayısıyla modernleşme ve sekülerizasyon arasında doğrudan bir ilişki kurulabileceği gibi, endüstrileşme sonucu gelişen şehirleşme ile de aralarında ilişki kurulabilir.⁷⁹ Modernleşme ile birlikte kırsal kesim dine bağlılığını, dine hayatında bir yer verme anlamında sürdürürken, şehir merkezleri daha kolay sekülerleşebilmektedir. Fakat merkezin etkisi çevreye yayıldıkça kırsal kesimde bu sürece dahil olacaktır. Böylece feodal toplumda toplumu ve kültürel hayatı dolayısıyla sosyo-kültürel yapıyı etkisi altında tutan ona rengini veren din, modernleşmenin beraberinde getirdiği, iş bölümü, ihtisaslaşma ve şehirleşme ile birlikte kendi öz alanına çekilerek müminlerin salt dini hayatını düzenler bir hale gelerek vicdani bir fonksiyon icra edecektir. Başka etkenlerden bağımsız olarak iş görüyor biçimde düşünülmeyip, onun daha çok toplumsal hayatın “pratik” altyapılarıyla sürekli bir diyalektik ilişki içerisinde

⁷⁵ Niyazi Berkez, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Basımevi, Ankara, s., 404.

⁷⁶ Peter L. Berger, Dinin Sosyal Gerçekliği, Çev; Ali Coşkun, İnsan Yay., İstanbul, 1993 s., 162.

⁷⁷ Hocaoglu, A g e., s., 96-99.

⁷⁸ Kıray, “Toplum Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve”, A g e., s., 13.

⁷⁹ Armağan, Sekülerizasyon, A g e., C. 3., s., 368.

olduğunun göz önünde bulundurulması gereği⁸⁰ ile birlikte önemli olan dinin ne ölçüde kendi içinde sekülerleşmesin tohumlarını taşıdığı ve etkilendiğidir. Batıda bu konuda yapılan tartışmalarda sekülerizasyonun Kitab-ı Mukaddesin ürünü olduğu ve sekülerizasyona Hristiyanlığın yol açtığı söylenmiştir.⁸¹

Hiçbir toplum hiçbir kültür kendisini diğer toplum ve kültürlerden tamamıyla izole ederek kendi üstüne kapanıp özgün dünyasında yaşayamaz⁸² diğer kültürlerden toplumlardan ve toplumsal olaylardan etkilenir. Bu bağlamda, sekülerleşme her ne kadar batıda ortaya çıkmış olsa da gerek sonuçları itibariyle gerekse ortaya çıkardığı tartışmalar itibariyle İslam toplumunu da etkilemiştir.

Sekülerizasyonun İslam'a uygulanması sonucu, İslamcı yazarlar sıradan toplumsal gelenekleri bile din kuralları olarak şeriatın içine doldururken bu süreçle birlikte geleneksel olarak şeriatın kapsadığına inanılan birçok sorunlar bile şeriatın dışına çıkıyordu.⁸³ Bu eninde sonunda, dünya ve toplum sorunlarının şeriattan kurtarılması demek olacaktı. Nitekim sekülerleşmenin siyasi sahadaki sonucu olan laikliğin toplumumuz tarafından kabulü bunun en somut örneğidir.

Geçen yüzyılın rasyonalist ve pozitivistleri bilimsel ve teknolojik gelişmeden sonra dinin artık insan hayatında hiçbir olumlu fonksiyona sahip olmadığını öne sürüyor, bütün toplumsal projelerini din dışı varsayımlara dayandırıyorlardı.⁸⁴ Bu durum batıda sekülerizasyon üzerindeki tartışmalar ve dinin bu duruma entegre edilmesi sürecine paralel olarak Müslüman aydının kafasında da dinin ne ölçüde kendi içerisinde sekülerleşmenin tohumlarını taşıdığı sorununu ortaya çıkarmıştır. Nitekim pek çok batılı olmayan ve Müslüman aydın dinlerinin bu kavrama açık ya da seküler olduğunu söylemişlerdir.⁸⁵

Bu noktada yapılması gereken İslam ile dünyevilik arasındaki kalın duvarların yıkılması ve İslam nazarında bu dünyanın meşru kılınmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de çok açık ve seçik bir şekilde tekrar tekrar insanın bu dünyaya egemen olmak, Allah'a vekaleten, Allah'ın halifesi olarak, ona (dünyaya) hükmetmek

⁸⁰ Berger, A g e., s., 166.

⁸¹ Berger, A g e., s., 159-185.

⁸² Hocaoglu, A g e., s., 426.

⁸³ Geniş Bilgi İçin Bkz., Berkez, A g e., s., 396.

⁸⁴ Ali Bulaç, Din ve Modernizm, İz Yay., İstanbul, 1995. s., 245.

⁸⁵ Armağan ,sekülerizasyon, A g e., C.3, s., 368

üzere yaratıldığı, bu dünyanın mücerret bir varlık alanı olarak temiz ve meşru olduğu tebliği edilir. Bu bağlamda sekülerleşme dış dünya üzerinde tam egemenlik, Allah'ın insanlığa vaad ettiğine sahip olma, Allah'ın ona yüklemiş olduğu halifelik misyonunu ifa etmek⁸⁶ demek olacaktır.

Önemle belirtilmesi gereken bir husus, dinin çöküşü olarak ifade edilen sekülerleşme ile birlikte din modern toplumda sosyal fonksiyonlarından bazılarını kaybetmiştir. Fakat, tamamen fonksiyonsuz, atıl durumda olmayıp yine bazı fonksiyonlarını icra etmektedir.

Bunun en somut örneği modern toplumda, büyüye, hurafelere ve gizli bilimlere olan ilginin ortadan kalkmaması, gelişmiş denilen toplumlarda doğu dinlerinin ve tarikatların cazibe kazanması, siyonizm, İslami aktivizm ve Latin Amerika'daki katoliklik gibi dini hareketlerin canlılıklarını sürdürmeleri ve kendilerine modern toplumda yer bulmalarıdır.

Sonuç olarak sekülerleşme dinin sosyo-kültürel etki alanını sınırlandırmak suretiyle dini ve dini düşüncüyü etkilemektedir. Öte yandan yukarıda işaret ettiğimiz gibi dinin sekülerleşmenin tohumlarını taşıdığı da söylenebilir. Bu durum bizi sekülerleşmenin din üzerinde etkisi olduğu gibi dinin de sekülerleşmeye etkisinin, en azından bu sürece uyum kabiliyetinin olduğu sonucuna götürür. Şüphesiz bu din ve toplumun, toplumsal yapının diyalektik ilişkisinin bir sonucudur.

⁸⁶ Hocaoglu ,Ag e,429-433.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYO-KÜLTÜREL YAPININ BİR UNSURU OLARAK DİNİN BAZI SOSYO-KÜLTÜREL KURUMLARLA İLİŞKİLERİ (AİLE, EKONOMİ, EĞİTİM, DEVLET)

2.1. Din ve Kültür

Bütün kültür tariflerinin müşterek olarak ifade ettikleri gerçek dikkate alınırsa kültür, insanını yine insanlar tarafından yaratılmış olan maddi ve manevi unsurlardan meydana gelmiş çevresidir. İnsan bu çevrenin evvelki nesillerden devir aldığı unsurlarını kısmen geliştirerek kendinden sonraki nesillere devreder. Bundan ötürü kültür sosyal miras olarak da isimlendirilir⁸⁷ ki bu tanıma o toplumun karakterini oluşturan düşünceleri, bilgileri, inançları, teknik ürünleri, davranış ve tavır tipleri sistemi dahil edilmiş olur.

Geçmiş kuşaklardan devralınan bir sosyal miras olan kültür bütünü içinde sanat, hukuk, iktisad, bilim, eğitim, ahlak gibi kurumlar arasında dininde önemli bir yere sahip bulunduğu görülmektedir.⁸⁸ Dolayısıyla din diğer sosyal kurumlarla birlikte kültürün bir parçasıdır. Geleneksel toplumda din kültürünün parçası olmakla da kalmayıp kültürün bütün yapısına hakimdir. Öyle ki bu kültürde ruhi bir manayı haiz olmayan hiçbir madde, cisim ya da faaliyet yoktur.⁸⁹ Geleneksel toplumda kültür yapısı üzerinde bu derece müessir olan din modern toplumda da kültürel fonksiyonları itibariyle bazı değişikliklere uğrasa da kişileri kutsalla karşı karşıya getirerek şahsiyetlerin birliğini sağlayan ve onları parçalanma tehlikesine karşı koruyan, kültürün kendisinden soyutlanması ve ayrılması mümkün olmayan bir parçası olmaya devam etmektedir.⁹⁰

2.2. Din ve Aile

Tüm toplumsal kurumların oluşumunda olduğu gibi aile de genellikle toplumu oluşturan bireyler arası ilişkilerin başlangıçta ahlaksal, töresel ve normsal boyutta düzenlenmesinden sonra, evlenme ve aile ili ilgili normların,

⁸⁷ Amiran K. Bilgiseven, Sosyoloji, M.E.B.Y, İstanbul, s., 83

⁸⁸ Günay, Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, s., 177.

⁸⁹ Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1994, s., 229

⁹⁰ Freyer, Ag e., s., 75-78.

sistemleşmesiyle oluşmuş⁹¹ olup dinin, ahlaki, felsefi ve sosyolojik değer ve gerçeklerin tarihi akış içerisinde yoğurarak bütünleştirdiği bir mekandır.⁹²

~~Kutsal dışı cemaatlerin ve en eski, en ilkel dini cemaat şekillerinin ilk~~ hücreci ailedir.⁹³ Nitekim modern antropoloji aileyi mevcut en küçük ve bütün insan toplulukları ve kültür medeniyetinin her safhasında hazır olan temel sosyal ünite olarak görmektedir.⁹⁴ Zira aile olmadan insanın ve toplumun var olması kuşkuludur. Doğum evlilik ve süt bağı ile birbirine bağlı bulunan fertlerin meydana getirdiği sosyal kurum⁹⁵ olan aile insanın biyolojik açıdan bakım ve gelişiminin sağlandığı ve ona insani değerlerin kazandırıldığı yer olması açısından insan varlığının, biyolojik bakımdan üreme yoluyla, sosyo-kültürel bakımdan da toplum kültürünün işlenmesi ve muhafazası yoluyla da toplumun varlığının temel şartıdır.

En küçük ve sosyal ünite olarak görülen biyolojik, psikolojik, hukuki, ahlaki, ekonomik, kültürel ve dini bağlara dayalı bir birim olan aile, insanlık tarihinin özellikle ilk dönemlerinde her şeyden önce dini bir cemaat olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁶ Mesela Cerman ailesini ayakta tutan bağ, bütün üyelerinde yaşayan ve bedenleşen ilahi bir kuvvettir. Ayrıca Mısır'da Çin'de İsrail'de aile bağlarının dini bir temeli vardır.⁹⁷ Aile bu dini önemini İslam vb. Semavi dinlerde de korumuştur. Bütün tek Tanrılı (Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) dinler aile ile ilgili konulara değinmiş ve bu konulara bazen şaşılacak kadar ayrıntılara inen belli esaslar getirmiştir. Her bir dinde aile kurumuna büyük önem vermiştir. Evlenme karı-koca, çocuk, akraba ilişkileri, boşanma nafaka vs. konular kutsal kitaplara dayanılarak tarih boyunca çeşitli toplumlarda uygulanmıştır.⁹⁸ Nitekim K. Kerim'de Allah; insanları bir erkekle bir kadından yarattığını (A'raf 189) Zinayı yasakladığını (İsra 32) Meşru ilişkinin yolunun

⁹¹ Sevinç Özen, "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar", Aile Yazıları, C. 1., A.A.K.B.Y., Ankara, 1991, s., 397.

⁹² Hüseyin Akyüz, "Ailenin Yapısı ve Fonksiyonları", Türk Yurdu, C. 10., s., 40, Aralık, 1990 s., 35.

⁹³ Mensching, Age., s., 14.

⁹⁴ Günay, Din Sosyolojisi. s., 239.

⁹⁵ Hayreddin Karaman, İslam Hukuku, C. 2, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990, s., 59.

⁹⁶ Günay, A g e., s., 239.

⁹⁷ Mensching, A g e., s., 14.

⁹⁸ Ümid Meriç, "İslam'da Aile. Aile Yazıları", C.3., s., 423, Abdurrahman Küçük, "Dinlerde evlilik Anlayışına Genel Bir Bakış", Türk yurdu, C., 10. S., 40, Aralık, 1990., s. 57.

nikah yani evlilik olduğunu (Nisa 3) vb. bildirmek suretiyle ailenin başlangıcı olan evliliğin hangi şartlarda nasıl ve niçin olacağını sınırlarını belirtmiştir.

Geniş aile tipinin egemen olduğu toplumlarda aile aynı zamanda bir inanç ve ibadet birliği olmakta ve aile çeşitli dini ayin ve merasimlerin icra edildiği sosyal grup hüviyeti taşımaktadır.⁹⁹ Ancak aile yapısı tarihin her çağında bir cemiyetinde bütün hayatında aynı kalmaz.¹⁰⁰ Nitekim sanayileşme öncesinde aile bir dizi geniş akrabalık, ilişkisine gömülü ve ekonomik üretimin merkezi iken ailenin üretim birimi olmaktan çıktığı endüstri toplumuna geçiş bu geniş aileyi parçaladı.¹⁰¹ Böylece büyükanne, büyükbaba, evlenmemiş çocuklar ve yerine göre yakın akrabalarından oluşan geniş aile sadece anne baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aileye dönüşmüş, aile küçülmüştür.¹⁰² Aile yapısında meydana gelen bu değişme ve modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan sekülerizasyon sürecine paralel olarak geniş aile yapısında gözlenen ailenin, dini fonksiyonlarında da bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır.¹⁰³ Bununla birlikte aile dini yaşayışın temel bir sosyal ünitesi olmaya devam etmektedir. Çünkü aile ile ilgili bütün olaylar da dini öğeler bulunmaktadır. Ailenin tesisi olan nikah, ailede çocuğun biyolojik ve toplumsal doğumu yani topluma kabul edilmesi birçok toplumda dini ayin icrasıyla olur. Bu durum modern toplumun kiliseden uzak ailelerinin niçin çocuklarını vaftiz ettiklerini açıklayabilir. Kuzey Almanya'nın kırsal bölgelerinde çocuk 19.yy.'da bile ancak vaftizle sosyo-kültürel birey olma özelliğini kazanıyordu. Öte yandan (modern toplumlarda bile) evlenmenin dini bir fiil olarak kutsallaştırılması dinin ailenin devamlılığını temini adına gördüğü önemli bir fonksiyondur. Zira evlenmeyi kutsallaştırmayan aile tipleri, evlenmeyi kutsallaştıran aile tiplerine göre boşanmaya daha az karşı çıkıyorlar.¹⁰⁴

Kısaca din, gerek ailenin tesisi ve devamı, kadın ve erkeğin aile içindeki durumları, ailedeki çocuğun doğumundan evlenmesine kadar aile hayatının

⁹⁹ Günay, A g e., s., 239-243.

¹⁰⁰ Z. Fahri Fındıkoğlu, İçtimaiyat Dersleri, C.1, İ.Ü. Yay., İstanbul, 1971, s., 191.

¹⁰¹ Anthony Giddens, Sosyoloji, Çev; Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, Birey Yay., İstanbul, 1994, s., 117.

¹⁰² Kıray, "Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve", A g e., s., 14.

¹⁰³ Geniş Bilgi İçin Bkz., Bulaç, A ge., s., 87-88.

¹⁰⁴ Kehrer, A g e., s., 84-87.

önemli olayları üzerinde büyük tesirler ve fonksiyonlar icra etmektedir.¹⁰⁵ Buna mukabil dini hayatın yaşandığı aile din ve birey arasında önemli iletişim kanallarından biri olarak dinin nesiller boyu üye teminin devamlılığını sağlamaktadır. Zira aile sosyo-kültürel değerlerin muhafaza edildiği ve sosyalizasyon yoluyla bu değerlerin nesilden nesile aktarıldığı bir sosyal kurumdur. Şüphesiz bu değerlerden biriside dindir. Peygamber efendimizin “İnsan fıtrat üzere doğar ebeveyni Yahudi ise Yahudi, Hristiyan’sa Hristiyan, Mecusi ise Mecusi olur”, “ Evlenin ve çoğalın, çünkü ben kıyamet gününde ümmetimin çokluğuyla övüneceğim” meallerindeki hadisleri bu bağlamda yorumlanabilir.

2.3. Din ve Eğitim

Eğitim olgun nesiller tarafından henüz yetişmemiş nesillere yapılan tesirdir. Konusu çocukta genel olarak siyasi cemiyetin özel olarak gireceği özel çevrenin kendisinden istediği, beklediği fikri, ahlaki, bedeni halleri anlamak, geliştirmektir. Kısaca bir usul altında genç neslin içtimaileşmesi olayıdır.¹⁰⁶ İçtimaileşme insanın psikolojik varlıktan sosyal varlığa, doğru geçişini meydana getiren bir dizi süreçlerin toplamıdır. İnsani ben olarak düşünürsek bunun biz olan, topluluk içinde erimesi sosyalleşmesidir.¹⁰⁷

Eğitimin gelişimi incelendiğinde ilk formal eğitimin dini kurumlarda verilmeye başlandığı görülmektedir. Sümer, Mısır, Elam, Eti gibi eski çağlarda kurulmuş devletlerde tapınakların çoğunun birer okul haline getirildiğini gösteren izlere rastlanmıştır. Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi tek tanrılı dinlerin ortaya çıkması ve güçlenmesiyle birlikte eğitim kurumları cami ve kiliselerin yanında yer almaya başlamıştır.¹⁰⁸ (İslam’ın ilk dönemlerinde mescidin fonksiyonları bu durumun en güzel örneğidir.) Daha sonraki dönemlerde modernitenin sonucu sekülerizasyon süreciyle birlikte laik eğitim kurumlarının kurulması ve yaygınlaşması sonucu artık eğitim, dinin ve dini kurumların etkisi altından çıkmaya başlamıştır. Fakat din ve eğitim ilişkisi ve etkileşimi ortadan kalkmamıştır.

¹⁰⁵ Geniş Bilgi İçin Bkz., Günay, Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, s., 184-200.

¹⁰⁶ Akyüz, Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, M.E.B., Yay., İstanbul, 1982. s., 24.

¹⁰⁷ H. Yıldırım Celkan, Eğitim Sosyolojisi, A.Ü.Y., Erzurum, 1993., s., 57.

¹⁰⁸ Nurettin Fidan, Mümine Erdem, Eğitime Giriş, Alkım Yay., Ankara, s., 77.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi eğitim aracılığı ile toplum yapısı ve sahip olduğu değerler, ferдин dikkatine sistemli bir şekilde sunulur. Bununla ilgili olarak toplumun dünü, bugünü ve yarını en kristalleşmiş şekilleriyle eğitim programlarının temel motiflerini teşkil ederler. Bu motiflerde ferдин ve toplumun sahip olduğu ilmi kültürel, ekonomik ve tarihi değerleri işlenmiş bir şekilde yer alır.¹⁰⁹ Fertler toplumun değerlerini normlarını beklentilerini öğrenmek suretiyle bunları kişiliklerinin bir parçası haline getirerek, topluma mal olurlar. Tarihin her döneminde ve tüm toplum tiplerinde toplum-kültür bağlamında dine yerini almaktadır. Dolayısıyla eğitimin beraberindeki sosyalleşme süreci içerisinde dini inançlar, değerler, normlar ve davranış şekilleri de öteki kültür unsurlarıyla birlikte insan kişiliğine yerleşir. Kısaca dini sosyalleşme olarak ifade edeceğimiz bu olgu doğuştan getirilen fitri beşeri eğilim yahut istidadın belli bir dini sosyal kültürel ortamda gelişmesi olduğuna göre bunun gelişim sürecinde bir eğitim ve öğretim olgusu, süreci ve sorunu olarak karşımıza çıktığını belirtmeliyiz. İnsanda dine yönelme doğuştan olmakla birlikte onunla ilgili her şeyde sonradan eğitim öğretim yoluyla ve sosyo-kültürel çevrenin etkilerine göre şekillenmektedir.¹¹⁰ (Hz. Peygamberin her çocuğun fitrat üzerine doğduğu sonra aile tarafından Yahudi, Hristiyan ve Mecusi kılındığı ile ilgili ifadesi bu konuda da örnektir).

Sosyalleşme sayesinde fert diğer kültürel norm ve değerlerle birlikte dini inanç ve değerlere de sahip olmak suretiyle dine de varis olmaktadır. Bu sayede eğitimin dinin nesilden nesile aktarımını temin ettiğini belirtmiştik. Bununla birlikte verilen din eğitimi dini batıl inançlardan hurafelerden uzak rasyonel bir şekilde yaşanmasında dolayısıyla dinin aslına uygun olarak muhafazasında etkili olmaktadır. Buna mukabil eğitim toplumun kültürel yapısına göre şekillenir. Amaçları ve fonksiyonu buna göre belirlenir. Toplumların kültürel yapıları farklı olduğu için eğitim sistemleri, politikaları ve felsefeleri de farklı olacaktır.¹¹¹

Sosyo-kültürel bir unsur olarak dinin bu bağlamda diğer sosyo-kültürel unsurlarla birlikte eğitimin şeklinin, amaçlarının ve fonksiyonlarının belirlenmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca din bununla da kalmayıp eğitimin bu amaçlarına

¹⁰⁹ Akyüz, A ge., s., 13.

¹¹⁰ Günay, Din Sosyolojisi. s., 38.

¹¹¹ Celkan, A ge., s., 55.

ulaşmasında da önemli fonksiyonlar icra etmektedir. Her şeyden önce eğitimin başlıca gayesi yukarıda belirttiğimiz gibi cemiyetin kabul ettiği değer hükümlerini ve davranış kalıplarını yetismekte olan çocuklara kazandırmak suretiyle yeni neslin cemiyete intibakını sağlamaktır. Din özellikle çocuklara ruh sağlığı kazandırmak iyiyi doğruyu öğretmek dolayısıyla onların cemiyetle bütünleşmelerini sağlamak suretiyle eğitimin söz konusu hedefe ulaşmasında etkili olacaktır.¹¹²

2.4. Din ve Ekonomi

Din ve ekonomik faaliyet arasındaki ilişki, Batı Avrupa’da protestanlık ve kapitalizmin doğuşu arasındaki münasebeti ilk olarak ortaya koyan M. Weber’den bu yana devam etmekte olan sosyolojik ilgi alanını teşkil etmektedir. Konunun üzerinde yapılan son çalışmalarla hayli tartışmalı olduğu görülmüş ve görüşler genellikle iki farklı yön takip etmiştir. Araştırmacıların bazıları, Weber’in analizinin Batı Avrupa’ya ya da protestanlığa uygulandığı gibi pratik veya teorik olarak geçerliliğini kabul etmekte veya karşı çıkmaktadırlar. Bazı araştırmacılar ise dünyanın farklı bölgelerinde teorinin geçerliliği hususunda diğer dini gruplar üzerinde bu fikri uygulamaya çalışmışlardır.¹¹³

Her dinin inanç ve ibadetlerle ilgili veçhelerinin yanı sıra dünyevi olaylara karşı takınılan tavırların mecmuundan oluşan bir fikri muhtevasının bulunduğunu daha önce zikretmiştik. Böylece din bu ruh ve zihniyet sayesinde müntesiplerinin tabiata sosyo-ekonomik olaylara karşı takındıkları tavrın belirlenmesinde etkili bir faktör olarak tezahür eder. İktisadi yaşayış nerede ve hangi yüzyılda olursa olsun, yalnız dış verilerin biraraya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Madde dünyasının altında olabildiğine yaygın bir ruh ve zihniyet dünyası vardır. (Bugün batının üretim ameliyesini olduğu gibi kopya eden ülkelerde iktisadi hayat batıdakinden farklı sonuçlar veriyorsa sebebi iktisadi hayatın altındaki zihniyet ve tutum farkından başka bir şey değildir). Zira daha gerilere gidildiğinde ortaçağ

¹¹² Halis Ayhan, Din Eğitimi ve Öğretimi, D.İ.B.Y., Ankara, 1985. s., 65-74.

¹¹³ H. Ezber Bodur, “Dini Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu”, A.Ü.İ.F.D. sayı: 8., Erzurum; 1988, s., 309.

şehirlerinin tipik müessesesi olan esnaf loncaları hukuki kaide ve kayıtların toplamı değil engin bir duyuş ve inanış dünyasının tezahürüdür.¹¹⁴

Bahsettiğimiz iktisadi zihniyet; gerçek davranışında kişinin sürdürdüğü değer ve inançların toplamıdır ki söz konusu değer ve inançlar içe dönük bir ideal ve özleyiş tablosunda kalmayıp belli bir yaşama ve davranış biçimine dönüşür.¹¹⁵ Bu zihniyetin ve davranışların belirleyicileri içerisinde, toplumsal örgütlenme, coğrafya, sosyal tarih gibi pek çok değişkeni müşahade etmek mümkündür. Bu değişkenlerden biriside şüphesiz dindir. Bu çerçevede din faktörünü ekonomik zihniyet ve olaylar üzerinde metodolojik bir değişken olarak ele alan Weber'e göre kapitalizmi gelişmiş kapitalizm haline getiren etkenlerin tümü "protestanlığın dünya görüşü" kavramı altında toplanabilir. Protestanlığın kalvinist şeklinde insanın kendi amaçları için değil, Allah'ın verdiği, tabiat nizamını gerçekleştirmek için dünyaya geldiği inancı bu sistem içindeki insanları toplumun rasyonel yönlerini geliştirmeye yöneltmiş ve böylece Pazar mekanizmasının rasyonellik unsurlarını bir Allah görüntüsü olarak kabul edip onları kullanmaya sevk etmiştir. Kalvinizmin elde edilen zenginliklerin şahsi çıkarlar için kullanılamayacağı fikri ise birikmeye yol açmıştır. Bunun yanında başarı Allah'ın kulunu sevdiğine dair bir işaret olarak kabul edildiği için şahıslar kalvinizm de çalışkan olmaya sevk edilmişlerdir. Böylece kapitalizm billurlaşma imkanı bulmuştur.¹¹⁶ Weber'in bu analizleri dinden kaynaklanan, iktisadi zihniyetin ekonomik gelişme üzerindeki mutlak tesirinin önemini gösterdikleri gibi aynı şekilde Weber'i müteakip yapılmış pek çok araştırmalar da bunun böyle olduğunu ve özellikle modern batının ekonomik gelişmesinde din faktörünün ihmal edilmeyeceğini ortaya koymuştur.¹¹⁷

Dinin ekonomik zihniyete, ekonomik olaylara tesiri ortaya konulmuş ispatlanmış bir gerçektir. Ancak ekonomik olaylara tesiri açısından dinler arasında bazı farklar vardır. Dünya hayatına müspet bakan dinler ekonomik hayatın

¹¹⁴ Sabri F. Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yay., İstanbul, 1989 s., 11-20.

¹¹⁵ Usta, "Ahiret İnancında Yabancılaşmanın İktisadi Zihniyete Yansımaları", Akademik Araştırmalar, s., 151.

¹¹⁶ Mardin, A g e., s., 24., Ayrıca Geniş Bilgi İçin Bkz., Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu, Çev; Zeynep Aruoba, Hil Yay., İstanbul, 1997.

¹¹⁷ Günay, "İktisadi Ahlak ve Din", A.Ü.İ.F.D. ,sayı: 7, Erzurum, 1986, s., 117-118.

gelişmesinde olumlu tesir icra ederken dünya hayatına karşı kesin olarak olumsuz tavır takınan dinlerin ekonomik hayatın gelişmesine etkileri olumsuz olmaktadır (Birinci duruma protestanlığı ikinci duruma Budizmi örnek verebiliriz). Bu noktada İslam dinine bakacak olursak İslam dini dünyayı şartlı olarak kabul ve tasdik etmektedir. Ayrıca İslamiyet temelde “hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için ve yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışma prensibinden hareketle insanın yer yüzüne devamlı bir çalışma ve kazanma yani “kesb” misyonuyla gönderildiği kabul eden “aktivist” bir, hayat telakkisi vardır¹¹⁸ İslam’da kazanç müslüman için bir görevdir.¹¹⁹ (Namazı bitirince yeryüzüne dağılın, Allah’ın lütfundan rızık isteyin Cuma. 10) İslam dini kazancı meşru bir görev kabul etmekle kalmamış ekonomik olaylarla ilgili genel prensipler vaz etmek suretiyle belli bir ekonomik ahlak ve zihniyetinde oluşmasını sağlamıştır. Nitekim en basit işlerimizde bile sözgelimi pazardaki bir alışverişimiz de dahi hile yapamayız, aldatamayız.¹²⁰

Öte yandan İslam’ın ekonomik alandaki bu aktivist dünya görüşüne rağmen dünyayı gereksiz gören, zenginliği ve serveti kötüleyen bir zihniyet müslümanlar arasında kökleşmiştir (Bunda özellikle tasavvuf kültürünün etkisi büyük olmuştur) ki bunun nedeni Kur’an ve sünnetten oluşan malzemenin çeşitli vasıtalarla toplum katına ulaşırken uğradığı değişime (fonksiyon kaybına) paralel olarak dinin fertlerin düşünce ve davranışlarına etkisinin değişmesidir.¹²¹

Şüphesiz bütün bunlar ekonomik olayların dini faktörün basit bir fonksiyonundan ibaret olduğunu söylemek değildir. Tersine onların karşılıklı olarak bir birlerinden etkilendiği söylenebilir. Daha önce, zikrettiğimiz üzere Tawney’in belirttiği gibi Weber’in kapitalizmin gelişmesinde en etkili faktör olarak belirttiği protestanlık aslında eskimeye ve gelişen üretim güçlerine köstek olmaya yüz tutmuş bir feodal düzene gelişen burjuvazinin başkaldırması sonucu kendini yeni ekonomik düzene uydurmuş bir dinsel öğreti ve değer sistemidir¹²²

¹¹⁸ Geniş Bilgi İçin Bkz, Günay, A g m., s., 118-124.

¹¹⁹ Ömer N. Bilmen, Büyük İslam İlmihali, (Sadeleştiren, Fikri Yavuz), Kılıç Yay., Ankara, 1996, s., 417.

¹²⁰ Roger Graudy, İslam ve İnsanlığın Geleceği, Çev; Cemal Aydın, Anar Yay., İstanbul, 1996, s., 163.

¹²¹ Usta, A g m., s., 155.

¹²² Tawney’den aktaran, Ahmet N. Yücekök, Türkiye Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı, s., 66.

denilebilir. Öte yandan dinlerde bulunan ibadetlerin bir kısmının mali ibadet olması (İslam'daki şekliyle, zekat ve hac gibi) ve bu ibadetlerin, kişinin ekonomik durumuyla direk alakalı olmaları, ekonominin ferdin dolayısıyla toplumun dini yaşantısına etkisinin en bariz örneğidir.

2.5. Din ve Devlet

Dinde özellikle ve öncelikle inanç (iman, itikad) ibadet ve ahlak alanı önemli olup bunlar iç içe bulunur ve bunlar bir birleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Bu temel üzerinde duran dinin hukuk, iktisad vb. toplumsal kurumlarla ilişkileri olduğu gibi devletle de bir takım ilişkileri vardır ve öteki toplum kurumlarıyla ilişkilerinde olduğu gibi din-devlet ilişkilerinde de dikkate değer bir çeşitlilik gözlemek mümkündür.¹²³

Din-devlet ilişkisine tarihi süreç içerisinde bakacak olursak; ilkel kültür seviyesinde bulunan ve sosyal farklılaşmaların olmadığı veya az olduğu basit toplumlarda dinin, ekonomik faaliyet, eğitim vb. kurumlarla olan ilişkilerinde gözlendiği gibi henüz din ve devlet de birbirinden ayrılmamıştır. Fakat daha sonra toplum yapılarındaki değişme ve Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra ortaya çıkan sekülerizmle birlikte dinin diğer kurumlarla olan ilişkilerinde gözlendiği gibi devletle de ilişkisinde ayrımlaşma gözlenmiştir. Bu süreç dinin devletten ayrılmasını ve din adamlarının devletin umumi siyasetine müdahalelerinin önlenmesiyle sonuçlanmıştır.¹²⁴ Bu din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması devletin farklı mezhep gruplarına tarafsız davranması ve kamusal alanın dinden arındırılması anlamında¹²⁵ ki laiklikten başka bir şey değildir.

Ortalama bir tarifle devleti belli bir toprak parçası üzerinde yerleşmiş bir insan topluluğuna dayanan ve bu topraklar üzerindeki her şey üzerinde meşru otoriteye sahip olup, amacı toplumsal düzenin adaletin toplumun her açıdan iyiliğinin sağlanmasını deruhte eden siyasal, sosyal bir organizasyon olarak tarif

¹²³ Günay, A g e., s., 407.

¹²⁴ Mustafa Sıbai, İslam'da Din ve Devlet, Çev; İhsan Toksarı, Yağmur Yay., İstanbul, 1966. s., 15.

¹²⁵ Nilüfer Göle, "Modenist Kamusal Alan ve İslami Ahlak", İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yay., İstanbul, 1999, s., 22.

edebiliriz.¹²⁶ Bu tariftan anlaşılacağı üzere devletin fonksiyonları daha ziyade bu dünyaya yöneliktir. Ancak devlet vatandaşların birey olarak öbür dünya ile ilgili inançlarının dünyevi yansımalarıyla ilgilenmek durumundadır. Maamafih ulus devlet, vatandaşlarının ekserisinin inançlarına tekabül eden inanç-kültür umdelerini sosyal hayatın tanziminde göz önüne almak durumundadır. Bununla birlikte devletin, vatandaşlarının ekserisinin dini inançlarına göre şekillendirilmeye girişmesi suretiyle herhangi bir ferdin veya toplumsal kesitin temel haklarına tecavüz etmesini veya böyle bir sürece girişilmesini asla öngörmeyiz.¹²⁷ Zira devlet bütün vatandaşlara ait olmalıdır. Bir zümrenin diğer bir zümreye imtiyazı olmamalıdır. Bir cemaati himayesine alıp, diğer zümreyi himayesiz bırakmamalıdır. Bütün imtiyazları yalnız birine verip diğerlerinden esirgememelidir.¹²⁸

Bütün bunlara mukabil meseleye din açısından bakacak olursak, evrensel dinler müntesiplerinin bütün hayatını tamamen organizeye yönelmişlerdir. Bundan dolayı evrensel dinin devleti teşkil etmeye ve yönetmeye yönelmesi beklenebilir. İslamiyet'te, Tibet Lamaizminde ve Hristiyanlığın tarihinde bazı dönemlerde olduğu gibi. Fakat din ile toplumsal kurumlar arasındaki etkileşim sabit değil değişkendir.¹²⁹ Böyle olunca da bir dinin devlet ilişkileri bakımından zaman içinde farklı tutumları ızhâr etmesi¹³⁰ mümkündür. Çünkü din ve devlet ilişkilerinde dinin temsil ettiği tip ile onun hayatiyet bulduğu sosyo-kültürel şartların çift yönlü etkileri vardır.¹³¹ Hz. Peygamberin Mekke döneminde davasından vazgeçmesine karşılık vadedilen devlet başkanlığını kabul etmediği halde Medine döneminde devlet kurarak bizzat başkanlığını yapması bunun en güzel örneğidir. Zira devlet din açısından amaç değil araçtır. Yani dinin devlet kurma ya da yönetme gibi bir amacı yoktur. Ancak sosyo-kültürel şartlar müvacehesinde dinin devlete rengini verdiği onun yönettiği de müşahade edilmiştir. Nitekim ayrımlaşma ve evrimleşme zinciri içinde bütün değerlerin

¹²⁶ Bülent Daver, Siyaset Bilimine Giriş, A.Ü.S.B.F.Y., Ankara, 1968. s., 166.

¹²⁷ Geniş Bilgi İçin Bkz., Usta, "Din, Devlet ve Toplum", Dini Araştırmalar, C. S:8 Mayıs-2000 s

¹²⁸ Sıbai, A g e., s., 16.

¹²⁹ Mensching, A g e., s., 117.

¹³⁰ Süleyman Uludağ, İslam Siyaset İlişkileri, Dergah Yay., İstanbul, 1998. s., 19.

¹³¹ Günay, A g e., s., 317.

dinden ayrılarak bağımsızlık kazanmaları sonucu dinin hakimiyetine dayalı devlet şekli yerini laik sisteme bırakmıştır.

Gelinen bu noktada dinimiz açısından şunu söyleyebiliriz. Dinin üç gayesi vardır. a- Sadece bir Allah'a itikad ve ona ibadet b- Erdemli ahlak. c- Adil bir toplum düzeni ve hukuk devleti. İslam'a göre dünya ve ahiret saadetine yolu buradan geçer. Bunun için İslam'daki devlet ve siyasetin gayesi bu olacaktır. Hangi devlet şekli yada siyaset sistemi bunu sağlarsa o makbuldür. ¹³²

¹³² Uludağ, A g e., s., 35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HALKIN DİN ÇERÇEVESİNDE BAZI BEKLENTİLERİ ve ÖRNEK- LEMİN DEĞİŞKENLERE GÖRE DAĞILIMI.

3.1. Halkın Din Çerçevesinde Bazı Beklentileri.(Din ve Devlet Dinler arası Diyalog ve Avrupa Birliği, Din Görevlileri)

3.1.1. Din ve Devlet İlişkisi Açısından Beklentiler

Bir önceki bölümde “din ve devlet “ başlığı altında belirttiğimiz gibi din ve devlet fonksiyonları itibariyle birbirlerinden bağımsız birer sosyal kurumdurlar.

Bununla birlikte tarihin her döneminde din ve devletin bir birleriyle ilişki ve etkileşim içerisinde oldukları uzun izahlar gerektirmeyen bir durumdur. Zira din devlet ilişkisine tarihi süreç içerisinde baktığımız zaman, dinin devlete hakim olmak suretiyle devletin hakimiyet unsuru olduğu buna mukabil devletinde hakim olduğu toplumun, genel dini inancının koruyucusu muhafızı olduğu durumlara gerek evrensel dinlerin gerekse diğer dinlerin tarihinde sıkça rastlarız. Fakat din ile toplumsal kurumlar arasındaki ilişki, etkileşim sabit değil değişkendir. Şüphesiz bu din ve devlet ilişkileri ve etkileşimi içinde söz konusudur. Nitekim sekülerleşmenin siyasi alandaki yansıması olan laiklik ile birlikte din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış ve kamusal olan dinden arındırılmıştır. Kısaca din ve devlet ilişkileri ve etkileşimi sosyo-siyasal şartlar muvacehesinde meydana gelmekle birlikte bu ilişkinin ve etkileşimin yönü ve derecesi yine bu şartlara binaen değişmektedir ki teokratik devlet düzeninden laik devlet düzenine geçiş bunun en güzel örneğidir.

Din ve devlet ilişkileri ve etkileşimi hakkında, zikrettiklerimiz şüphesiz bizim toplumumuz içinde geçerlidir. Nevar ki, sekülerleşme ile birlikte siyasal yapının ve dinden ayrılması ile birlikte bu alanda dinilik kaybı ve dinin etkisizleşmesi, geleneksel yapıyı muhafaza eden sosyal kesitlerde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Zira toplum her yönü ve üyesi ile aynı oranda değişmemiş ve din toplumda etkinliğini ve etkileşimini sürdürmüştür. Bunun sonucu olarak siyasal uygulamada çatışma, çalkalanma ile birlikte toplumun çeşitli kesimlerinde ve fertlerinde dinin etkinliğini yeniden toplumsal ve siyasal alanda görme arzusu ortaya çıkmıştır. Özellikle bu sahalarda ortaya çıkan değer

boşluğu bu beklentinin şiddetini artırmıştır. Nitekim araştırmamızın bu konuyla alakalı sonuçları da bu durumu teyit eder niteliktedir.

Çizelge 1, Toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olması gerekir mi?

	Sayı	%
Evet	132	66
Hayır	39	19,5
Fikrim yok	26	13
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi deneklerin %66'sı toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için dinin devlet kararlarında etkili olması gerektiğine inanıyor. Şüphesiz bu bir şeriat isteği değil ,toplumsal yaşamın, devlet yönetiminin hukuki,ahlaki vb. yönlerden daha iyi bir düzeye ulaşmasını arzulamaktır. Bu beklenti özellikle deneklerin öğrenim durumlarıyla ilgili olup ilkokul mezunlarında daha güçlüdür. Eğitim seviyesi yükseldikçe eğilimin gücü düşmektedir.

Çizelge 2,Öğrenim durumu /Toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olması gerekir mi?

Öğrenim durumu	Dinin devlet kararlarında etkili olması gerekir mi?							
	Evet		Hayır		Fikrim Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İlkokul	43	74	4	6,8	11	18,9	58	29,4
Ortaokul ve Lise	53	67	16	20,5	9	11,5	78	39,5
Fakülte ve Yüksekokul	36	59	19	31	6	9,8	61	30,9
Toplam	132	66	39	19,5	26	13	197	100

İlkokul mezunlarının %74'ü toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için, dinin devlet kararlarında etkili olması gerektiğini düşünürken bu oran Ortaokul ve Lise mezunlarında %67, Fakülte ya da Yüksekokul mezunlarında ise %59'dur.

Çok zaman düşünsel ve siyasal eylem yönünden değişmeye karşı çıktığında bu direnç, konu dinsel olmasa da dinselliğe mal edilmeğe çalışılmakta ve durum karmaşıklaşmaktadır.¹³³ Bu noktada toplumun, devlet ve din ilişkisi çerçevesinde dinin, devlet kararlarında etkili olması yönündeki beklentilerinin dindarlıkla ilişkisinin varlığı ya da yokluğu eğer varsa bu ilişkinin derecesini tespit etmek önemli bir sorundur. Araştırmamızın bu konuyla ilgili sonuçlarına göre deneklerin “dindarlık dereceleri” ile dinin devlet kararlarında etkili olması yönündeki beklentileri arasında yakın bir ilişki vardır.

3.1.1.1.Dindarlık ve Din-Devlet İlişkisi Açısından Beklentiler.

Çizelge 3, Dindarlık derecesi /Toplumsal daha iyi bir düzeye ulaşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olması gerekir mi?

Dindarlık Derecesi	Dinin devlet kararlarında etkili olması gerekir mi?							
	Evet		Hayır		Fikrim Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Dini inancım bütün hayatımı kapsar	107	75,8	20	14,8	14	9,3	141	75,5
Birazını kapsar	22	50	15	34	7	15,9	44	22,5
Hiç kapsamaz	-	-	3	75	1	25	4	2
Fikrim yok	3	37,5	1	12,5	4	50	8	4
Toplam	132	66	39	19,5	26	13	197	100

Dini inancım bütün hayatımı kapsar diyenlerin (dindarlık derecesi yüksek olanların) %75,8’i toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olması gerektiğine inanırken bu oran, birazını kapsar diyenlerde %50’dir.

Öte yandan dini inancım hayatımı hiç kapsamaz diyenlerin %75’i “toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olması gerekmediğine inanıyor. Görüldüğü gibi dindarlık derecesi azaldıkça bu eğilimin veya beklentinin gücünde düşmektedir.Öte yandan Çizelge 3’ü Çizelge

¹³³ Kıray, “Toplum Yapısı ve Laiklik,” Toplumbilim Yazıları., s., 68.

2' ile birlikte değerlendirdiğimiz zaman, “dinin devlet kararların da etkili olması gerekir mi?” sorumuza “evet” cevabı verenlerin ortak yada birleşen özelliklerinin “dindarlık” ve “öğrenim durumu” olduğu gözlenmektedir. Yani “dini inancım bütün hayatımı kapsar” diyenlerle eğitim düzeyi “İlkokul” olanların cevaplarının birleştiğini görmekteyiz.

Bütün bunlardan sonra şunu belirtmeliyiz ki siyaset ya da devlet yönetimi dinin gayesi değil, belki sosyo-kültürel şartlar muvacehesinde vasıtası olabilir. Nevar ki tarihi süreç içerisinde müşahade ettiğimiz “vasıtaları” gaye edinme tutumu, belkide ortaya konan yeni vasıtaların eskisinden daha verimli olmadığının müşahade edilmesi sebebiyle bizim toplumumuzda sanki biraz daha öne çıkmış durumdadır. Bu günün şartlarına göre ortaya konmuş çözüm yolları bir sonraki zaman diliminde gaye ve öz olarak algılanmaya, kabullenilmeye başlanmaktadır. Oysa bir önceki çözüm bir sonrası için çözüm olmayabilir.¹³⁴

Öte yandan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması kısaca laiklikle birlikte, siyasette (devlet yönetiminde) dini hususun önemsiz olduğu anlamına gelmez. Din ve siyaset arasındaki ilişkilerin mekanizması esas itibariyle siyasi karar vermede dinin etkilerinde ortaya çıkmaktadır.

3.1.1.2. Din ve Siyasal davranış (Oy verme)

Seçim sosyolojisiyle ilgili araştırmalar, seçimlerde din faktörünün etkili olduğunu gösteriyor.¹³⁵ Demokrasi rejiminin zaruri sonucu olan siyasi partiler, bir millet içinde yaşatılan çeşitli yönelişleri parlamentoda temsil etmek gayesiyle meydana gelmişlerdir. Halkın bir kısmı milli ihtiraslara bağlandığı halde, diğer bir kısmı dini ideallerin meftunu, bir başka zümre ise insaniyetçi fikirlere bağlı olacaktır.¹³⁶ Bunun neticesi olarak fertler kendi eğilimlerine yönelik siyasi partilere bağlanacaklardır. Alternatifler arasında bir karar verme olarak demokratik seçim yalnız akılcı düşüncelerle belirlenmez bununla beraber nihai olarak sosyal kimlik ve gruplara bağlılıkla¹³⁷ ve dini inançla bağıntılıdır. Zira oy verme araştırmalarında dini inanç ve görüşlerin, oy verme analizinin başka

¹³⁴ Usta, “Din, Devlet ve Toplum”, s., 143.

¹³⁵ Kehrer, Din Sosyolojisi, s., 8.

¹³⁶ Nurettin Topçu, Devlet ve Demokrasi, Hareket Yay., İstanbul, 1969, s., 48.

¹³⁷ Kehrer, Ag e., s., 82.

faktörlere indirgenmesi mümkün olmayan bir tortu kategorisini oluşturdıkları bilinmektedir.¹³⁸ Nitekim araştırma konumuz olan toplumda da dini inançla, siyasal davranış arasında bir takım ilişkilerin bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Çizelge 4, Seçim zamanlarında oy verirken oy verdiğiniz partinin dine önem vermesine dikkat eder misiniz?

	Sayı	%
Evet	160	81,2
Hayır	25	12,6
Fikrim yok	12	6
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi deneklerin %81'i oy verdiği partinin dine önem vermesine dikkat ederken %25'i ise oy verdiği partinin dine önem vermesine dikkat etmemektedir. Dini inanç ve siyasal davranış arasındaki ilişki bir önceki durumda olduğu gibi deneklerin öğrenim durumlarıyla yakından alakalıdır.

¹³⁸ Mardin, A g e., s., 20.

Çizelge 5,Öğrenim durumu/Siyasal davranış (oy verme)

Öğrenim Durumu	Oy verdiğiniz partinin dine önem vermesine dikkat eder misiniz?							
	Evet		Hayır		Fikrim Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İlkokul	52	89,6	4	6,8	2	3,4	58	29,4
Ortaokul ve Lise	66	84,6	6	7,6	6	7,6	78	39,5
Yüksekokul ve Fakülte	44	72,2	15	24,5	4	6,5	61	30,9
Toplam	160	81,7	25	12,6	12	6	19,7	100

İlkokul mezunu olanların %89'u oy verdiği partinin dine önem vermesine dikkat ederken bu oran Ortaokul ve Lise mezunlarında %84 Fakülte ya da Yüksek okul mezunlarında ise %72'dir. Eğitim seviyesi yükseldikçe dini inancın siyasal davranış üzerindeki etkisi azalmaktadır.

3.1.1.3. Dindarlık ve Siyasal Davranış

Çizelge 6, Dindarlık derecesi/Siyasal davranış

Dindarlık Derecesi	Oy verdiğiniz partinin dine önem vermesine dikkat eder misini?							
	Evet		Hayır		Fikrim Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Dini inancım bütün hayatımı kapsar	127	90	9	6,3	5	3,5	141	71,5
Birazını kapsar	32	72,7	12	27,2	-	-	44	22,5
Hiç kapsamaz	-	-	4	100	-	-	4	2
Fikrim yok	1	12,5	-	-	7	87,5	8	4
Toplam	160	81,7	25	12,6	12	6	197	100

Dini inancım bütün hayatımı kapsar diyenlerin %90 nı oy verdiği partinin dine önem vermesine dikkat ederken bu oran biraz kapsar diyenlerde %72,7'dir. Öte yandan hiç kapsamaz diyenlerin %100'ü Oy verdiği partinin dine önem vermesine dikkat etmiyor, görüldüğü gibi dindarlık derecesi düştükçe dini inancın siyasal davranış üzerindeki etkisi de azalmaktadır.Kısaca deneklerin siyasal

davranışlarında din çok önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte, deneklerin yaşantılarının, dindarlık dereceleriyle siyasal davranışları arasında da yakın bir ilişki vardır. Ayrıca Çizelge 5,ile Çizelge 6,yı birlikte değerlendirdiğimiz zaman,Çizelge 2,ve Çizelge 3,ile ilgili durumda olduğu gibi, “dini inancım bütün hayatımı kapsar” diyenlerle, “İlkokul” mezunu olanların cevaplarının birleştiğini görmekteyiz.Yani burada da eğitim düzeyi ile dindarlık derecesi arasında yakın bir ilişki gözlenmektedir.

Sonuç olarak din-devlet ilişkisi çerçevesinde tespit ettiğimiz beklentiler şunlardır. Toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için din eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olmalıdır (Bkz., Çizelge 1). Ayrıca insanlar seçim zamanlarında oy verirken oy verdikleri partinin dine önem vermesine dikkat etmek suretiyle, devleti yönetecek insanlardan dine önem vermelerini (Bkz., Çizelge 4) beklemektedirler.

Şüphesiz Türk halkının çoğunluğu için, İslam bugün toplumsal, siyasal ve iktisadi hayatın fiili bir düzenleyicisi değildir. İslam’ın bu şekilde özel alana, havale edilmesinin yarattığı manzaranın farklı bir boyutu, İslam’ın yaygın bir ideoloji olarak aile ve küçük cemaat içerisinde yaşamasıdır. Bugün bu tip bir ideoloji ve dünya görüşüyle harekete geçen insanlar, kişisel toplumsal ve siyasi hayatı İslam’ın emirlerine uygun olarak şekillendirmeyi¹³⁹ ya da bu sahalarda dinin etkin olmasını istemek suretiyle bu yönde bir beklenti içerisinde dirler.Şunu belirtelim ki, insanların dinden anladığı doğruluk,dürüstlük,adalet,ahlakilik vb. değerlerdir. Bu değerlerin yönetimde yer almalarını istemeleri gayet doğaldır.Zira söz konusu değerlerin bir başka araçla fonksiyonel hale gelmesini temin etmek mümkün olduğu halde, bizim toplumumuz, “kurumsallaşmanın”, “hukukun üstünlüğünün” işleyişine hemen hiç tanık olmamıştır.Yani toplumsal hayatta ortaya çıkan aksaklıklara , bozulmalara (örneğin,banka hortumlamaya) hukuki düzenlemelerle mani olunamamıştır.Dolayısıyla halk arasında dinin devlet kararlarında etkili olması ya da yöneticilerin (siyasetçilerin) dindar olmaları suretiyle doğruluk,dürüstlük,adalet vb ilkelerin fonksiyonel hale gelmesi, toplumun gerek maddi gerekse manevi olarak daha iyi bir düzeye ulaşması

¹³⁹ Feride Acar, “ Türkiye’de İslam”, Türkiye ve AB İlişkileri”, Sarmal Yayınevi., İstanbul,1996, s., 297.

yönünde bir beklentinin oluşması, yukarıda da belirttiğimiz gibi laiklik karşılığı ya da şeriat isteği gibi algılanmamalıdır.

3.1.2. Dinler arası Diyalog ve Avrupa Birliği Konusunda Beklentiler

Dinler arası diyalog, dinleri temsil eden cemaatların aralarındaki sorunları temsilcileri vasıtasıyla karşılıklı görüşüp konuşmaları, çözüme ulaştırma eğilim ve gayretleridir.¹⁴⁰ Biraz açacak olursak, aynı dinden kaynaklanan grupların ya da farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini zorla birbirlerine kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirlerine sıcak ve hoş görüşle bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşması, tartışması ve işbirliği yapabilmesi anlamına gelmektedir.

Bu anlamda hem hristiyanların kendi aralarında hem müslümanlarla diğer din mensupları arasında “diyalog” faaliyetlerine rastlanmaktadır. Ancak “diyalog” hristiyanlık tarihinde II. Vatikan konsilinden sonra gündeme resmi bir şekilde getirilmiştir. 20. yüzyıldaki sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler Katolik Kilisesini etkilemiştir. Bundan dolayı Katolik Kilisesi, kiliseler arasındaki anlaşmazlık ve düşmanlıkları gidermek için bir konsil toplamaya karar vermiştir. Bu münasebetle II. Vatikan Konsili (1962) toplanmıştır. Görüldüğü gibi diyalog çalışmaları önce hristiyan mezhepleri arasındaki anlaşmazlıkları karşılıklı görüşmelerle çözüme götürmek şeklinde başlamıştır. Daha sonra bu deneyimlerden elde edilen olumlu sonuçlardan hareketle, inanan insanlar olarak hristiyan olmayan dinlere karşıda karşılıklı anlayış ve görüşmelerle ortak çözümler üretmek girişimlerinde bulunmuşlardır.

Konsil sonunda yayınlanan deklarasyonda, “asırlardır hristiyanlarla müslümanlar arasında birçok kavga ve anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Şimdi bu kutsal konsil bütün herkesi geçmişi unutmaya çağırır ve karşılıklı anlayışı gerçekleştirmek için samimi gayret göstermeye teşvik eder. Bütün insanlığın menfaati için onları hep beraber, barışı ve sosyal adaleti oluşturmaya, hürriyeti ve ahlaki değerleri korumaya davet eder”¹⁴¹ ifadeleri ve buna benzer ifadeler konsilden sonra gelişen dinler arası diyaloga zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu

¹⁴⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, Dinler Tarihi, Kardelen Kitabevi., Isparta, 1999, s., 368.

¹⁴¹ Aktaran, Ali İsa Güngör, Vatikan, Misyon ve Diyalog, Töre Yay., Ankara, 1997, s.,

konsilde Katolik Kilisesinin resmi diyalog kurumu da olan “Hristiyan Olmayanlar Sekreteryası” kurulmuş ve hristiyan olmayan dinlere mensup kişiler ve kurumlarla diyalog toplantılarını organize eden bir kurum olmuştur.¹⁴²

Hristiyanların 1964’de başlattıkları diyalogu İslam diğer dinlere karşı yaklaşımında “diyalog” isminde olmasa da en azından teorik olarak 1400 yıl önce başlatmıştır(De ki, Ey ehli kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve adil şu sözde karar kılalım. “Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim”. Al-i İmran 64) Şunu hemen belirtelim ki, Kur’an-ı Kerimin hedefinin, şiddet ve zorlama ile mevcut inançları silip yok etmek olmadığını bilakis Onda, din hürriyetine kapı açan “din de zorlamanın” yasak olduğunu görebiliriz. (Bakara: 256), Kur’ani manadaki inanç sistemine mensubiyet, sadece Allah’ın iradesine bağlı bir husustur(Hud 118). Yine Kur’an, İslam dışı inançların sürüp gideceğini Hz. Peygambere hatırlatıyordu (Yusuf 103, Yunus 99).¹⁴³ İslam dışı inanç sistemlerinin zaruri varlığını bu şekilde kabul eden İslam’ın teorik olan bu hoşgörü ve müsamahası pratikte de uygulanmıştır.¹⁴⁴ Bununla birlikte İslam kendi içine kapalı pasif bir durum arz etmeyip gayesi insanlığı, hakka doğruya, iyiye ve güzele davet olan bu gaye için hoşgörülü bir davet metodu kabul etmiştir.

Dinler arası diyalog, misyonerliğin bir uzantısı olarak değerlendirilmekle, kilisenin bu konuda görevlendirdiği kişilerin misyoner olmaları vb. nedenlerle kuşkulu bir durum arz etmektedir.¹⁴⁵ Bununla birlikte tarihteki ve günümüzdeki dinler ve mezhepler arası savaşlar insanlığın kalplerini sızlatan görüntülerdir. Bazı insanların veya grupların kendi doğrularını başkalarına Allah adına zorla kabul ettirmeğe çalışmaları, küçülen dünyamızda büyük huzursuzluklara yol açmaktadır.¹⁴⁶ Dolayısıyla insanlar ve dinler arasındaki acı veren olayların yeniden yaşanmaması için, aradaki sorunların karşılıklı görüşme ve anlayışlarla çözümlenmeye çalışmak, insanlar arasında dostluk tesis etmeye yönelik ortak noktalar üzerinde durmak¹⁴⁷ doğal bir davranıştır.

¹⁴² Güngör, A g e., s., 188.

¹⁴³ Mehmet Aydın, Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler, S.Ü. Konya,1985, s., 6.

¹⁴⁴ Geniş bilgi için bkz., Aydın, A g e., s., 5-38.

¹⁴⁵ Sarıkçıoğlu, A g e., s., 378-379.

¹⁴⁶ Sarıkçıoğlu, A g e., s., 368.

¹⁴⁷ Güngör, A g e., s., 181.

Öte yandan dinler arası diyalog bütün dünyada olduğu gibi bizim toplumumuzda da ilgili odağı olmuştur. Şüphesiz ilgilenilen bir olay olması hasebiyle, toplumumuzda dinler arası diyalogun, manası, amacı ve gerekliliği yönünde bir takım beklentiler oluşmuştur. Bunun için araştırmamızın bu bölümünde deneklerin dinler arası diyalogdan ne anladıklarını, dinler arası diyalogun amacına yönelik beklentilerini ve bütün bunlara binaen dinler arası diyalogu gerekli görüp görmediklerini tespit etmeye çalışacağız.

Çizelge 7,Dinler arası diyalogun manası nedir?

Diyalogun manası(deneklerin diyalogdan anladıkları)	Sayı	%
Dini tebliği etmek	33	16,7
Birbirlerini tanıma, bira arada yaşamayı mümkün kılma	95	48,2
Taviz vermek	2	1
Fikrim yok	67	34
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi deneklerin %48,2'si dinler arası diyalogun manasının farklı din mensuplarının birbirlerini tanıması ve bu yolla bir arada yaşamının mümkün kılınması olduğuna inanırken %16,7'si dinler arası diyalogun manasının dini tebliğ olduğuna inanıyor ve %1 ise dinler arası diyalogun manasının taviz vermek olduğuna inanıyor. Bununla birlikte deneklerin dinler arası diyalogdan ne anladıklarıyla öğrenim durumları ,cinsiyetleri ve mensup oldukları yaş gurupları arasında yakın bir ilişki vardır.

Çizelge 8,Öğrenim durumu/ Dinler arası diyalogun manası (deneklerin diyalogdan anladıkları)

Öğrenim Durumu	Dinler arası diyalogun manası (Diyalogdan ne anladıkları)									
	Dini tebliğ		Birbirini tanıma ve bir arada yaşamayı mümkün kılma		Taviz vermek		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İlkokul	12	20,6	20	34,4	1	1,7	25	43,1	58	29,4
Ortaokul ve Lise	14	17,9	35	44,8	1	1,2	28	35,8	78	39,5
Fakülte ve Yüksekokul	7	11,4	40	65,5	-	-	14	22,9	61	30,9
Toplam	33	16,7	95	48,2	2	1	67	34	197	100

Görüldüğü gibi İlkokul mezunlarının % 34.4 ü dinler arası diyalogun manasının farklı dinler den olan insanların birbirlerini tanınması ve bir arada yaşamayı mümkün kılma olduğu kanaatinde iken bu oran Ortaokul ve Lise mezunlarında %44,8, Fakülte ve Yüksekokul mezunlarında %65,5 tir.Dolayısıyla eğitim seviyesi yükseldikçe bu kanaatin gücü de artmaktadır.Öte yandan İlkokul mezunlarının %20.6 sı, diyalogun manasının dini tebliğ olduğu kanaatindedir.Bu oran Ortaokul ve Lise mezunlarında %17,9 ,Fakülte ve Yüksekokul mezunlarında %16,7 dir.

Çizelge 9, Cinsiyet / Dinler arası diyalogun manası (diyalogdan anladıkları)

Cinsiyet	Dinler arası diyalogun manası (Diyalogdan ne anladıkları)									
	Dini tebliğ		Birbirini tanıma ve bir arada yaşamayı mümkün kılma		Taviz vermek		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Erkek	20	15,2	75	57,2	2	1,5	34	25,9	131	66,4
Kadın	13	19,6	20	30,3	-	-	33	50	66	33,5
Toplam	33	16,7	95	48,2	2	1	67	34	197	100

Görüldüğü gibi erkeklerin %57,2 si diyalogun manasının farklı dinler den olan insanların birbirlerini tanıması ve bir arada yaşamayı mümkün kılma olduğu kanaatinde iken ,bu oran kadınlar da %30,3 tür.Dolayısıyla bu kanaat erkeklerde daha güçlüdür.Öte yandan kadınların %19,6 sı diyalogun manasının dini tebliğ olduğu kanaatinde iken ,erkeklerin %15.2 si bu kanaattedir.

Çizelge 10, Yaş grupları / Dinler arası diyalogun manası (diyalogdan anladıkları)

Yaş gurupları	Dinler arası diyalogun manası (Diyalogdan ne anladıkları)									
	Dini tebliğ		Birbirini tanıma ve bir arada yaşamayı mümkün kılma		Taviz vermek		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
15-29	11	11,9	50	54,3	-	-	31	33,6	92	46,7
30-44	10	13,6	34	46,5	1	1,3	28	38,3	73	37
45 ve üzeri	12	37,5	11	34,3	1	3,1	8	25	32	16,2
Toplam	33	16,7	95	48,2	2	1	67	34	197	100

Görüldüğü gibi 15-29 yaş grubundaki deneklerin %54,3 ü dinler arası diyalogun manasının, farklı dinler den olan insanların birbirlerini tanımaları ve bir arada yaşamayı mümkün kılma olduğu kanaatinde iken , bu oran 30-44 yaş grubunda %46.5, 45 - üzeri yaş grubun da ise %34,3 tür.Yaş ortalaması yükseldikçe bu kanaatin gücü düşmektedir.Buna mukabil 45 ve üzeri yaş

grubundakilerin %37.5 i, diyalogun manasının dini tebliğ olduğu kanaatinde iken bu oran 30-44 yaş grubun da 13.6, 15-29 yaş grubunda ise 11,9 dur. Yaş ortalaması yükseldikçe bu kanaatin gücünde yükselmektedir.

Dinler ve inançlar arasındaki sıcak ve soğuk kavgaların insanlığa felaketler ve acılar, nefret ve kin dışında bir şey getirmediği şuuru her geçen gün biraz daha kuvvetlenmektedir. Bu kavgalardaki en büyük etkende tarafların bir birlerini tanımamalarıdır. Küçülen dünyamızda insanların dostça ve barış içinde yaşabilme yollarının başında birbirlerini yeterince tanımaları, diyalog, halinde olmaları ihtiyacı kendini göstermektedir.¹⁴⁸

Modern ulaşım araçları, dünya ekonomik sisteminin gelişmesi ve kitle iletişim araçlar, yüzyıllardır büyük kültür bölgelerini birbirinden ayıran handikapları ortadan kaldırmıştır. Böyle bir dünya da insanların dostça barış içinde yaşamalarının bir yolu da şüphesiz dinler arası diyalogdan geçmektedir. Bu dinler arası diyalogun yukarıda bahsettiğimiz manası doğrultusunda oluşan amacdır. Bu durumda toplumun dinler arası diyalogdan, dünya barışını sağlama adına bir beklentisinin olup olmadığı hususunun tespiti konumuz açısından önemlidir.

Çizelge 11, Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?

	Sayı	%
Evet (olur)	119	60,4
Hayır (olmaz)	2	1
Diyalogdaki metot ve niyete bağlıdır	64	32
Fikrim yok	12	6
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi deneklerin %60,4'ü dinler arası diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkili olabileceğine inanmaktadır. Dolayısıyla deneklerin yarıdan fazlası bu yönde bir beklenti içerisinde denebilir. Öte yandan deneklerin %1'i

¹⁴⁸ Sarıkçıoğlu, A g e, s., 368.

dinler arası diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkisi olmayacağına inanırken %32'si bu durumun diyalogdaki metot ve niyete bağlı olduğuna inandığını göstermek suretiyle, diyalogdaki metod ve niyetin önemine dikkat çekmektedirler. Bu şüphesiz yukarıda değindiğimiz dinler arası diyalog üzerindeki birtakım şüphelerle alakalıdır. Şunu da belirtmeliyiz ki ,deneklerin bağlı oldukları yaş gruplar ve dinler arası diyalogun manası(deneklerin diyalog dan anladıkları) ile diyalogdan beklenti arasında yakın bir ilişki vardır.

Çizelge 12 ,Yaş grupları / Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasın da etkili olabilir mi?

Yaş grupları	Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasın da etkili olabilir mi?									
	Evet		Hayır		Diyalogdaki metod ve niyete bağlıdır.		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
15-29	49	53,2	-	-	36	39,1	7	3,6	92	46,7
30-44	47	64,3	1	1,3	22	30,1	3	4,1	73	37
45-üzeri	23	71,8	1	3,1	6	18,1	2	6,2	32	16,2
Toplam	113	60,4	2	1	64	32	12	6	197	100

Görüldüğü gibi 15-29 yaş grubuna mensup deneklerin% 53.2 si, diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkili alacağına inanırken bu oran 30-44 yaş grubun da %64,3 ,45 -üzeri yaş grubunda 71,8 dir.Yaş ortalaması yükseldikçe beklentinin şiddeti yükselmektedir.Diğer bir husus 15-29 yaş grubundakilerin %39,1 i diyalogun dünya barışına etkisi diyalogda ki metoda bağlıdır derken bu oran 30-44 yaş grubunda %30,1 ,45 ve üzeri yaş grubun da ise 18,7 dir

Çizelge 13, Dinler arası diyalogun manası/Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?

Dinler arası diyalogun Manası(de- neklerin diyalogdan anladıkları)	Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?									
	Evet		Hayır		Diyalogdaki metot ve niyete bağlıdır		Fikrim Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Dini tebliğ	22	66	-	-	11	33,3	-	-	33	16,7
Birbirlerini tanıma, bir arada yaşamayı mümkün kılma	66	69,4	-	-	28	29,4	1	1	95	48,2
Taviz vermek	-	-	2	100	-	-	-	-	2	1
Fikrim yok	31	46,2	2	2,9	25	37,3	11	16,4	67	34
Toplam	119	60,4	2	1	64	32	12	6	197	100

Görüldüğü üzere dinler arası diyalogun manasının birbirlerini tanıma ve bir arada yaşamayı mümkün kılma olduğuna inanların %69,4'ü dinler arası diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkili olur derken bunların %29,4'ü bunun diyalogdaki metot ve niyete bağlı olduğuna inanıyor. Dinler arası diyalogun manasının dini tebliğ olduğuna inananların ise %66'sı diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkili olabileceğine bunların %33,3'ü ise bunun diyalogdaki niyet ve metoda bağlı olduğuna inanmaktadır. Diyalogun manası hakkında fikrim yok diyenlerin %46,2'si diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkili olabileceğine inanırken %37,3'ü bunun diyalogdaki metot ve niyete bağlı olduğuna inanıyor. Diyalogun manasının taviz vermek olduğuna inananların ise, %100 ü, diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkisinin olmayacağına inanmaktadırlar. Bu noktada acaba dinler arası diyalog bizim toplumumuz için gerekli midir?

Çizelge 14, Dinler arası diyalog gerekli midir?

Dinler arası diyalog gerekli midir?	Sayı	%
Evet	163	82,7
Hayır	14	7,1
Fikrim yok	20	10,1
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi deneklerin %82,7'si diyalogun gerekli olduğuna inanırken %10,1'i fikrim yok diyor. %7,1'i ise dinler arası diyalogun gerekli olmadığına inanıyor ki bu durum deneklerin öğrenim durumları ve dinler arası diyalogun manası(deneklerin diyalogdan anladıkları) ile alakalıdır.

Çizelge 15 ,Öğrenim durumu/Dinler arası diyalog gereklidir?

Öğrenim durumu	Dinler arası diyalog gereklidir?							
	Evet		Hayır		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İlkokul	45	77,5	5	8,6	8	13,7	58	29,4
Ortaokul ve Lise	62	79,4	4	5,1	12	15,3	78	39,5
Fakülte ve Yüksekokul	56	91,8	5	8,1	-	-	61	30,9
Toplam	163	82,7	14	7,1	20	10,1	197	100

Görüldüğü gibi İlkokul mezunlarının %77,5 i diyalog gerekli olduğuna inanırken bu oran , Ortaokul ve Lise mezunlarında %79,4, Fakülte ve Yüksek okul mezunlarında %91,8 dir. Eğitim seviyesi yükseldikçe diyalogun gerekli olduğu yönündeki kanaatin gücünde yükselmektedir.

Çizelge 16, Dinler arası diyalogun manası/Dinler arası diyalog gerekli midir?

Dinler arası diyalogun manası(diyalogdan anladıkları)	Dinler arası diyalog gerekli midir?							
	Evet		Hayır		Fikrim Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Dini tebliğ	28	84,8	1	3	4	12,1	33	16,7
Birbirlerini tanıma ve bir arada yaşamayı mümkün kılma	88	92,6	4	42	3	3,1	95	48,2
Taviz vermek	-	-	2	100	-	-	2	1
Fikrim yok	47	70,1	7	10,4	13	19,4	67	34
Toplam	163	82,7	14	7,1	20	10,1	197	100

Görüldüğü gibi dinler arası diyalogun manasının birbirlerini tanıma ve bir arada yaşamayı mümkün kılma olduğun inananların %92,6'sı diyalogu gerekli görürken, diyalogun manasının dini tebliğ olduğuna inananların %84,8'i diyalogu gerekli görüyor. Yine diyalogun manası hakkında fikri olmadığını söyleyenlerin %70'i, diyalogu gerekli görüyor. Diyalogun manasının taviz vermek olduğuna inananların ise, %100'ü, diyalogu gereksiz görüyor.

3.1.2.1. Avrupa Birliği

En kısa tanımıyla AB ortak amacı paylaşılan ve ortak değerler etrafında toplanan ülkelerin kendi aralarında meydana getirdiği birliktir. Amacı, üye ülkelerin, önce ekonomik ve sonra da siyasal birlik içinde bütünleşmesini sağlamaktır.¹⁴⁹ Bu bütünleşmeye giden yolda Türkiye, 14 Nisan 1987 yılında Avrupa topluluğuna tam üye olmak için başvuruda bulunmuştur.¹⁵⁰ Ancak bu güne kadar Avrupa birliğine tam üye olarak kabul edilmemiştir.

Türk vatandaşlarının ezici çoğunluğunun dini İslam dır. Öte yandan Avrupa'nın önde gelen liderlerinin önemli bir bölümü hiçbir zaman AB nin temelinde "hıristiyan bir kimliğe sahip olduğu"nu gizlemediler. Zaman zaman bunu

¹⁴⁹ Ali Bulaç, Avrupa Birliği ve Türkiye, Feza Gazetecilik A.Ş. Yay., İstanbul,2001, s., 24.

¹⁵⁰ Haluk Güngör, "AB Bütünleşmesinin Tarihsel Gelişimi", Avrupa Birliği Elkitabı, T.C.M.B.Y., Ankara,1995, s., 17.

uygun bir dille üstü kapalı veya daha açık dile getirdiler. Tabii ki sadece din(Türk halkının müslüman olması) üyeliğın önündeki tek engel değıl, ancak Avrupa'nın bilinç altında din son derece kuvvetli bir zemine sahiptir ve bu bilinç altının bir ucunda İslam'a ilişkin bazı önyargılar vardır.¹⁵¹ Bu noktada akla gelen farklı dinlerden olan insanların birbirlerini tanınması ve bir arada yaşamayı mümkün kılma demek olan dinler arası diyalog, az önce bahsettiğimiz önyargıları ortadan kaldırmada etkili olabilir mi? Araştırmamızın bu bölümünde bu noktada bir beklentinin olup olmadığını tespit etmeye çalıştık.

Çizelge 17, Dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi nasıl olur?

Diyalogun AB'ye girmemize etkisi	Sayı	%
Birbirimizi tanırız, önyargıdan vazgeçerler	112	56,8
Etkisi olmaz	22	11,1
Fikrim yok	63	31,9
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi örneklemin %56,8'i Türkiye'nin birliğe üye olması, yolunda, dinler arası diyalogun her iki tarafın birbirini tanımalarına ve önyargılardan vazgeçmelerine neden olacağını düşünmektedir ve bu yönde bir beklenti içindedirler. Diğer taraftan örneklemin %11,1'i dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi olmayacağını düşünmektedir. Araştırmamızın bu konuyla ilgili sonuçlarına göre bu beklenti ile deneklerin bağılı oldukları yaş grupları ve diyalogdan ne anladıkları arasında yakın bir ilişki vardır.

¹⁵¹ Geniş bilgi için Bkz., Bulaç, A g e., s., 107-113.

Çizelge 18, Yaş Grupları/Dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi

Yaş grupları	Dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi							
	Birbirimizi daha iyi tanırız, önyargılardan vazgeçeriz		Etkisi olmaz		Fikrim Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
15-29	38	41,3	15	16,3	39	42,3	92	46,7
30-44	50	68,4	5	6,8	18	24,6	73	37,-
45 - üzeri	24	75	2	6,2	6	18,7	32	16,2
Toplam	112	100	22	100	63	100	197	100

Görüldüğü gibi 15-29 yaş grubuna mensup deneklerin %41,3 dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisinin, birbirimizi daha iyi tanıma ve önyargılardan vazgeçme olacağını belirtirken bu oran 30-44 yaş grubunda %68,4, 45 - üzeri yaş grubunda ise %75'tir. Dolayısıyla yaş grubu yükseldikçe beklentinin şiddeti yükselmektedir ki,yaş ile başkalarının varlığını,onların düşüncelerine saygıyı,kabullenme doğru orantılıdır diyebiliriz.

Çizelge 19, Dinler arası diyalogun manası/Dinler arası diyalogun AB ye girmemize etkisi nasıl olur?

Diyalogun manası(deneklerin diyalogdan ne anladıkları)	Dinler arası diyalogun AB' ye girmemize etkisi							
	Birbirimizi daha iyi tanırız, önyargılardan vazgeçeriz.		Etkisi olmaz		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Dini tebliğ	18	51,5	6	18,1	9	27,2	33	16,7
Birbirlerini tanıma ve bir arada yaşamayı mümkün kılma	68	71,5	13	13,6	14	14,7	95	48,2
Taviz vermek	-	-	-	-	2	100	2	1
Fikrim yok	26	38,8	3	4,4	38	56,7	67	34
Toplam	112	56,8	22	11,1	63	31,9	197	100

bu diyalogun manasının dini tebliğ olduğuna inananlarda %54,5 tir. Öte yandan diyalogun taviz vermek olduğuna inananların tamamı diyalogun AB'ye girmemize etkisi hakkında fikrim yok demiştir.

3.1.2.2. Dindarlık ve Dinler arası Diyalogdan Beklentiler.

Yaptığımız araştırmanın konuyla ilgili sonuçlarına göre dinler arası diyalogdan beklentiler ile deneklerin dindarlık dereceleri arasında yakın bir ilişki vardır.

Çizelge 20, Dindarlık derecesi/Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?

Dindarlık derecesi	Dinler arası diyalog dünya barışının sağlanmasında etkili olabilir mi?									
	Evet		Hayır		Diyalogdaki metot ve niyete bağlıdır		Fikrim Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Dini inancım bütün hayatımı kapsar	94	66,6	-	-	41	29	6	4,2	141	71,5
Birazını kapsar	24	54,5	-	-	16	43,1	1	2,2	44	22,9
Hiç kapsamaz	-	-	2	50	2	50	-	-	4	2
Fikrim yok	1	12,5	-	-	2	25	5	62,5	8	4
Toplam	119	60,4	2	1	64	32	12	6	197	100

Görüldüğü gibi dini inancım bütün hayatımı kapsar diyen deneklerin, %66'sı, dinler arası diyalogun dünya barışını sağlanmasında etkili olacağına %29'ü, bunun diyalogdaki metoda ve niyete bağlı olduğuna inanıyor. Dini inancım hayatımın birazını kapsar diyenlerin %54,5 i, diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkili olacağına inanırken %43,1'i, bunun diyalogdaki metod ve niyete bağlı olduğuna inanıyor. Bu iki grup deneklerin de hemen hemen tamamı bu yönde bir beklentiye(diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkili olacağı) sahiptir. Diğer yandan dini inancım hayatımı hiç kapsamaz diyenlerin %50'si

dinler arası diyalogun dünya barışının sağlanmasında etkili olmayacağına inanıyor %50'si ise bunun diyalogdaki metod ve niyete bağlı olduğuna inanıyor. Dolayısıyla dindarlık derecesi azaldıkça beklentinin şiddetinin düştüğünü ya da şartlarının değiştiğini söyleyebiliriz.

Çizelge 21,Dindarlık derecesi/Dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi.

Dindarlık derecesi	Dinler arası diyalogun AB'ye girmemize etkisi							
	Birbirimizi daha iyi tanırız ,önyargılar dan vazgeçerler.		Etkisi olmaz		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Dini inancım bütün hayatımı kapsar.	84	59,5	16	11,3	41	29	141	71,5
Birazını kapsar	25	56,8	3	6,8	16	36,3	44	22,9
Hiç kapsamaz	1	25	3	75	-	-	4	2
Fikrim yok	2	25	-	-	6	75	8	4
Toplam	112	56,8	22	11,1	63	31,9	197	100

Görüldüğü gibi dini inancım bütün hayatımı kapsar diyenlerin %59,5'i, dinler arası diyalogun birbirimizi tanımamız ve önyargılardan vazgeçme adına AB'ye girmemize etki edeceğine inanırken bu oran, dini inancım hayatımın birazını kapsar diyenlerde %56,8, hiç kapsamaz diyenlerde ise %25'tir. Dindarlık derecesi azaldıkça beklentinin şiddeti düşmektedir.

Sonuç olarak halkın dinler arası diyalogdan tespit ettiğimiz beklentileri şunlardır. Farklı dinden olan insanların birbirlerini tanımalarını ve bir arada yaşamalarını mümkün kılma (Bkz., Çizelge 7). Dini tebliğe imkan verme (Bkz. Çizelge 7) dünya barışının sağlanması (Bkz., Çizelge 11). Avrupa Birliğine girme yolunda her iki tarafın (AB'nin ve Türkiye'nin) birbirlerini daha iyi tanımalarına ve aradaki önyargıların ortadan kalkmasına vesile olma, (Bkz., Çizelge 18).

3.1.1.3. Din Görevlilerinden beklentiler

Bir dinin ortaya çıkmasından sonra yayılması, mensuplarının çoğalması ve giderek karmaşık bir yapıya bürünmesi güçlü bir teşkilatın kurulmasını gerektirir. Çünkü bir dini cemaatin çağlar boyunca varlığın sağlam bir biçimde devam ettirmesi ve kurucusunun dini mirasının kuşaktan kuşağa aktarılması dolayısıyla devam akide ve amellerle ilgili güçlü bir geleneğin kurulmasını gerektirdiği gibi sağlam bir dini teşkilatın kurulmasına da bağlıdır.¹⁵² Kısaca dini teşkilatlanma ve müesseseleşme olarak ifade edilen bu süreçle birlikte, ayin ve ibadet usullerinde bir birliğin sağlanması ve korunması hatta bir elden yönetimine ihtiyaç hissedilecektir. Zira başlangıçta bu hizmetleri gönüllü olarak yürüten kimseler bulunduğu halde zamanla bu hizmetleri yürütecek bir teşkilata ihtiyaç duyulur. Bu durumda cemaat içerisinde bu hizmetleri yürütecek bir “din adamları” ya “din görevlileri” zümresi teessüs eder.¹⁵³

Bilindiği gibi geleneksel toplum içerisinde sosyal hayatın çeşitli kesimlerinde din büyük etkilerde bulunmaktadır. Bu nedenle din görevlisi (din adamı) cemaat içinde salt dini fonksiyonlarını geniş ölçüde aşan bir dini toplumsal otoriteye sahiptir.¹⁵⁴ Din görevlileri, camide imam, minberde hatip, kürsüde vaiz, dışarıda cemiyetin rehberi¹⁵⁵, toplumsal sorunları halleden, eğitim, nikah vb. işlere bakan kişilerdi. Şüphesiz bunda toplumun dine dayalı bir yapıya sahip olmasının yanında, cemaatin almış olduğu terbiyenin ve din görevlisinin dini otoritesinin ve şahsiyetinin önemli rolü bulunmaktadır.¹⁵⁶

Bugün, modern hayatta iş bölümü ve ihtisaslaşma sonucunu doğuran sosyolojik faktörler, kişiler arası ilişkilerde büyük değişimler ortaya çıkarmıştır. Bu arada din görevlileri pek çok toplumsal fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Onların dini otoritesi ve fonksiyonları, genellikle sırf dini alanla sınırlanmış ve uzmanlaşmıştır¹⁵⁷ ve görev itibarıyla cemaate dini yaşayışa hazırlayıcı ve uygulamalarında rehberlik etmekle yükümlü hale gelmişlerdir. Öte yandan cemaat

¹⁵² Mensching, A g e., s., 206-234.

¹⁵³ Günay, Din Sosyolojisi, s., 268.

¹⁵⁴ Günay, Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, s., 156.

¹⁵⁵ İsmet Ersöz, “ Üstün Vasıflı Din Görevlisi. İhtiyacı ve Yetiştirilmesi”, Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, D.İ.B.Y., Ankara, 1991, s., 453.

¹⁵⁶ Ramazan Buyrukçu, Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü, T.D.V.Y., Ankara, 1995. s.340.

¹⁵⁷ Günay A g e., s., 156.

bir taraftan dini yaşıyışında bu görevlilere ihtiyaç duyarken diğer taraftan mevcut bilgi ve kapasitesine dayanarak bu insanlardan beklentilerine binaen onları değerlendirmeye çalışmaktadır. Buradan hareketle bizde araştırmamızın bu kısmında, toplumun din görevlilerinden beklentilerinin neler olduğunu tesbit etmeye çalışacağız.

Çizelge 22, Bir din görevlisinin öncelikli görevi nedir?

Bir din görevlisinin öncelikli görevi	Sayı	%
Halkı dini konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırmak	124	62,9
Halkı bütün konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırmak	61	30,9
Fikrim yok	12	6
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi deneklerin %62,9'u din görevlilerinin (imamların) öncelikli görevlerinin halkı dini konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırmak olduğunu belirtiyor. Dolayısıyla onlardan sadece dini konularda ve ibadetlerde rehberlik etmelerini bekliyorlar. %30,9'u ise din görevlilerinin öncelikli görevinin halkı bütün konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırmak olduğunu belirterek onlardan bütün konularda, her alanda aynı zamanda ibadette rehberlik etmelerini bekliyorlar ki, bu beklentiler ile deneklerin cinsiyetleri ve yaş grupları arasında yakın bir ilişki vardır.

Çizelge 23, Cinsiyet/ Din görevlisinin öncelikli görevi nedir?

Cinsiyet	Din görevlisinin öncelikli görevi nedir							
	Halkı dini konular da bilgilendirmek ve namaz kıldırmak		Halkı bütün konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırmak		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Erkek	95	72,5	28	21,3	8	6,1	131	66,4
Kadın	29	73,9	33	50	4	6	66	33,5
Toplam	124	62,9	61	30,9	12	6	197	100

Görüldüğü gibi erkeklerin % 72,5 i din görevlisinin (imamın) öncelikli görevinin halkı dini konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırmak olduğuna inanıyor ve öncelikli olarak bunu yapmalarını beklerken, bu oran kadınlarda % 43,9 'dur.Öte yandan kadınların % 50 si din görevlisinin öncelikli görevinin halkı bütün konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırmak olduğuna inanırken, erkeklerde bu oran % 21,3 tür.Birinci beklenti erkekler de daha güçlü iken, ikinci beklenti kadınlarda daha güçlüdür.Araştırma evrenin de kadınların genel toplumsal statü ve konumu göz önüne alındığında, bu cevapların anlamı daha da ortaya çıkmaktadır.Örneğin erkeklerin ihtisaslaşmaya önem verdiklerini ,kadınların erkeklere oranla ihtisaslaşmanın gerekliliğine pek vurgu yapmadıklarını çıkarabiliriz.Toplumsal aktivitelerine bağlı olarak erkekler her problemi kendi kategorisi ve bağlamında çözme ve değerlendirme eğilimindedirler.Buna mukabil evin dışında cereyan eden toplumsal hayata daha kapalı ve toplumsal ilişkileri ,erkeklere oranla daha sınırlı olan kadınlarda böyle bir eğilimin şiddeti azdır.

Çizelge 24, Yaş grupları/ Din görevlisinin öncelikli görevi nedir?

Yaş grupları	Din görevlisinin öncelikli görevi							
	Halkı dini konularda Bilgilendirmek ve namaz kıldırarak		Halkı bütün konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırarak		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
15-29	69	75	16	17,3	7	7,6	92	46,7
30-44	45	61,6	25	34,2	3	4,1	73	37
45-üzeri	10	31,2	20	62,5	2	6,2	32	16,2
Toplam	124	62,9	61	30,9	12	6	197	100

Görüldüğü gibi 15-29 yaş grubuna mensup deneklerin % 75 i , 30-44 yaş grubuna ait deneklerin % 61,6 sı 45-üzeri yaş grubundakilerin % 31,2 si din görevlisinin öncelikli görevinin halkı dini konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırarak olduğuna inanıyor. Dolayısıyla yaş ortalaması yükseldikçe bu inancın ve beklentinin gücü düşmektedir. Buna mukabil 45- üzeri yaş gurubunun %62,5 i 30-44 yaş gurubunun %34,2 si 15-29 yaş gurubunun %17,3 ü din görevlisinin öncelikli görevinin halkı bütün konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırarak olduğuna inanıyor ki, yaş ortalaması yükseldikçe, beklentinin şiddeti artmaktadır.

Din görevlisinin öncelikli görevi halkı dini konularda bilgilendirmek ve namaz kıldırarak olduğuna göre, toplum din görevlisinin verdiği dini bilgilerin hangi konularla ilgili olmasını beklemektedir. Bu bölümde bu beklentileri tesbit etmeye çalışacağız.

Çizelge 25, Vaizin ya da din görevlisinin verdiği bilgiler daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır.

Verilen bilgilerin ilgili olması istenen alanlar	Sayı	%
Allah'a iman ve isbatı, ibadet ve faydaları (İman-amel)	83	42,1
Ahiret hayatında karşılaşılabilecek durumlar	16	8,1
Günlük olaylar ve dini açıklamaları	60	30,4
Fikrim yok	38	19,2
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi deneklerin %42,1'i, din görevlilerinin verdiği bilgilerin daha çok Allah'a iman ve ispatı ile ibadet ve faydaları kısaca iman ve amel konularıyla alakalı olması gerektiğini belirterek bu yönde bir beklenti içerisinde oldukları. %30'u ise, din görevlilerinin verdiği bilgilerin daha çok günlük olaylar ve dini açıklamalarıyla alakalı olmalıdır diyerek, din görevlilerinden bunu beklemektedirler. %8,1'i ise, verilen bilgilerin daha çok ahiren hayatında karşılaşılabilecek durumlarla alakalı olmasını istemektedirler. Ayrıca bu beklentiler ile deneklerin yaş gurupları ve cinsiyetleri arasında yakın bir ilişki vardır.

Çizelge 26,Yaş gurupları/ Vaizin yada din görevlisinin verdiği bilgiler daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır.

Yaş Gurupları	Verilen bilgilerin ilgili olması istenen alanlar									
	Allah'a iman ve ispatı, ibadet ve faydaları		Ahi ret hayatında karşılaşılabilecek durumlar		Günlük olaylar ve dini açıklamaları		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
15-29	35	38	10	10,8	20	21,7	27	29,3	92	46,7
30-44	33	45,2	5	6,8	29	39,7	6	8,2	73	37
45-üzeri	15	46,8	1	3,1	11	34,3	5	15,6	32	16,2
Toplam	83	42,1	16	8,1	60	30,4	38	19,2	197	100

Görüldüğü gibi 15- 29 yaş gurubunun % 38 i, 30-44 yaş gurubunun % 45,2 si, 45-üzeri yaş gurubunun % 46,8 i, verilen bilgilerin daha çok Allah'a iman ve ispatı ve ibadet ve faydaları konusunda olmasını isterken 15-29 yaş gurubunun %10,8 i, 30-44 yaş gurubunun % 6,8 i, 45-üzeri yaş gurubunun % 3,1 i verilen bilgilerin daha çok ahiret hayatında karşılaşılabilecek durumlarla alakalı olmasını istemektedir. Bunun yanında 15-29 yaş gurubunun %21.7 si, 30-44 yaş gurubunun % 39,7 si, 45 - üzeri yaş gurubunun %34,3 ü, verilen bilgilerin daha çok günlük olaylar ve dini açıklamaları ile ilgili olmasını istemektedir. Birinci beklentide yaş ortalaması yükseldikçe beklentinin gücünde artmaktadır. İkinci beklentide yaş ortalaması yükseldikçe beklentinin gücünde düşmektedir. Üçüncü beklenti ise 30-44 ve 45-üzeri yaş gurubunda, 15-29 yaş gurubuna nazaran daha şiddetlidir.

Çizelge 27,Cinsiyet/Vaizin yada din görevlisinin verdiği bilgiler daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır.

Cinsiyet	Verilen bilgilerin ilgili olması istenen alanlar.									
	Allah'a iman ve ispatı, ibadet ve faydaları		Ahi ret hayatında karşılaşılabilecek durumlar		Günlük olaylar ve dini açıklamaları		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	28	42,4	7	10,6	17	25,7	14	21,2	66	33,5
Erkek	55	41,9	9	6,8	43	32,8	24	18,3	131	66,4
Toplam	83	42,1	16	8,1	60	30,4	38	19,2	197	100

Kadınların %42,4 ü,erkeklerin %41,9 u, vaizin yada din görevlisinin daha çok ,Allah'a iman ,ibadet ve faydaları konusun da bilgi vermesini istemektedir.Yine kadınların %10,6 sı,erkeklerin %6,8 i,verilen bilgilerin daha çok ahiret hayatında karşılaşılabilecek durumlarla ilgili olmasını istemektedir.Öte yandan erkeklerin %32,8 i,kadınların %25,7 si,verilen bilgilerin daha çok günlük olaylar ve dini açıklamalarıyla alakalı olmasını istemektedir.Görüldüğü gibi ilk iki beklenti kadınlar da güçlü iken, son beklenti erkeklerde güçlüdür.Bu durum Çizelge 23'te olduğu gibi, erkeklerin toplumsal aktivitelerine bağlıdır.Zira araştırma evreninde, toplumsal aktiviteleri kadınlara oranla daha fazla olan erkekler, günlük olaylarla, kadınlardan daha fazla ilgilenmektedirler.

Şüphesiz din görevlilerinin toplum üzerinde tesir icra edebilmeleri için hizmet alanlarındaki uygulamalarını, meslekleri dışında da uygulayabilmeleri, başka bir ifade ile mesleki yaşayışları ile meslek dışı yaşayışlarında aynileşebilmeleri gerekmektedir. Ayrıca cemaat her şeyden önce dini hayatının bütün vecibelerini eksiksiz olarak yerine getirebilecek, bilgisi, yaşayışı ve her yönüyle güvenebileceği bir imam aramakta ve onu kendisinden üstün görmek, ve ondan,buna layık olmasını istemekte ve beklemektedir.¹⁵⁸ Nitekim araştırmamızın

¹⁵⁸ Buyrukçu, A g e., s., 267.

bu konuyla alakalı bölümünde bu istek ve beklentiyi teyid eden sonuçlar bulunmaktadır.

Çizelge 28, Dinlediğiniz ve tanıdığınız din görevlilerini nasıl buluyorsunuz?

	Sayı	%
Ahlak ve bilgi yönünden yeterli saygı değer	49	24,8
Bilgi olarak yeterli yaşantı olarak eksik	25	12,6
Ahlaki olarak saygı değer bilgi yönünden eksik	28	14,2
Hem bilgi hem davranış olarak eksikleri var	61	30,9
Fikrim yok	34	17,2
Toplam	197	100

Deneklerin %30,9'u, din görevlilerinin hem bilgi hem de davranış yönünden eksik olduklarını belirtirken % 24,8'i, ahlaki ve bilgi yönünden saygı değer olduklarını %14,2'si ahlaki olarak saygı değer ancak bilgi yönünden eksik olduklarını %12,6'sı ise bilgi olarak yeterli yaşantı olarak eksik olduklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla toplum dini rehber olarak kabul ettiği din görevlilerinin bilgi, ahlak, davranış ve yaşantı olarak mükemmel ve saygıdeğer olmalarını beklemektedir ve bu beklenti, deneklerin bağlı oldukları yaş gurupları ile yakından alakalıdır.

Çizelge 29, Yaş gurupları /Dinlediğiniz yada tanıdığınız din görevlilerin nasıl buluyorsunuz?

Yaş Gurupları	Nasıl buluyorsunuz?											
	Ahlak ve bilgi yönünden yeterli saygıdeğer		Bilgi olarak Yeterli yaşantı olarak eksik		Ahlaki olarak saygıdeğer bilgi yönünden eksik		Hem bilgi hem davranış olarak eksik		Fikrim yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
15-29	7	7,6	17	18,4	15	16,3	37	40,2	16	17,3	92	46,7
30-44	26	35,6	8	10,9	9	12,3	20	27,3	10	13,6	73	37
45-üzeri	16	50	-	-	4	12,5	4	12,5	8	25	32	16,2
Toplam	49	24,8	25	12,6	28	14,2	61	30,9	34	17,2	197	100

Görüldüğü gibi 15-29 yaş gurubuna mensup deneklerin %40,2 si ,30-44 yaş gurubuna mensup deneklerin %27.3 ü, 45-üzeri yaş gurubunun 12,5 i, din görevlilerinin hem bilgi hem davranış yönünden eksik bulmaktadırlar. Yaş ortalaması yükseldikçe bu kanaatin gücü düşmektedir.Öte yandan 15-29 yaş gurubunun %7,6sı,30-44 yaş gurubunun %35,6 sı,45-üzeri yaş gurubunun %50 si, din görevlilerinin ahlak ve bilgi yönünden yeterli, saygı değer olduklarını belirtmektedir.Dolayısıyla din görevlilerinin yaşlılarda, gençlere oranla, saygı değer konumlarını sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak halkın din görevlilerinden tespit ettiğimiz beklentileri şunlardır. Halkı öncelikli dini konularda bilgilendirmekle birlikte diğer konularda da bilgilendirmek ve namaz kıldırmak (bkz.,çizelge 22) verilen bilgilerin öncelikli olarak, iman ve amel konularıyla alakalı olması, günlük olaylar ve dini açıklamalarının yapılması ve ahiret hayatında karşılaşılabilecek durumlarla ilgili bilgi verilmesi (bkz.,çizelge 25). Din görevlilerinin, ahlak, bilgi ve yaşantı olarak yeterli saygıdeğer olmalarıdır.(bkz.,Çizelge 28)

3.2. Örnekleme Katılanların Değişkenlere Göre Dağılımı

Bu araştırmanın temel varsayımı beklentiler ile sosyo-kültürel şartlar ve dindarlık arasında bir takım temel ilişkilerin bulunacağı kabul edildiği için, araştırma kapsamına giren deneklerin cinsiyet ve yaş, eğitim seviyesi ve dindarlık derecesi gibi değişkenlere göre dağılımlarını hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

3.2.1. Cinsiyet ve Yaş Dağılımı

Deneklerin cinsiyetlerine göre dağılımı aşağıdaki çizelgede görülmektedir.

Çizelge 30, Cinsiyet dağılımı

	Sayı	%
Kadın	131	66,9
Erkek	66	33,5
Toplam	197	100

Görüldüğü gibi örneklemin %66,9'luk bölümü erkekler tarafından oluşturulmaktadır. %33,5'lik bölümü ise kadınlar tarafından oluşturulmaktadır.

Çizelge 31, Yaş gruplarına göre dağılım.

	Sayı	%
15-29	92	46,7
30-44	73	37
45-üzeri	32	16,2
Toplam	197	100

Yaş itibariyle 15 yaşından yukarıda olanlar üzerinde durulmuştur. Örneklemin %46,7'lik bölümü 15-29 yaş arası denekler oluştururken %37'lik bölümünü 30-44 arası yaşlarda bulunan denekler oluşturmaktadır. %16,2'lik bölümünü ise 45 ve yukarı yaşlar da bulunanlar oluşturmaktadır.

3.2.2. Öğrenim Durumu

Çizelge 32, Öğrenim durumu

	Sayı	%
İlkokul	58	29,4
Ortaokul ve Lise	78	39,5
Fakülte ve Yüksekokul	61	30,9
Toplam	197	100

Ankete katılan deneklerin %29,4'lük bölümünü, İlkokul mezunları, %39,5'ni, Ortaokul ve Lise mezunları %30,9'nu ise, Fakülte ve Yüksekokul mezunları oluşturmakta olup, her eğitim düzeyinden kişilerin bulunmasına dikkat edilmiştir.

3.2.3 Dindarlık derecelerine göre dağılım

Çizelge 33, Dindarlık derecesi

	Sayı	%
Dini inancım bütün hayatımı kapsar	141	71,5
Birazını kapsar	44	22,3
Hiç kapsamaz	4	2
Fikrim yok	8	4
Toplam	197	100

Ankete katılan deneklerin %71,5'lik bölümü dini inancım bütün hayatımı kapsar diyenlerden oluşmaktadır. %22,3'lük bölümü ise dini inancım hayatımın birazını kapsar diyenlerden oluşmaktadır. %2'lik bölümü ise dini inancım hayatımı hiç kapsamaz diyenlerden oluşmaktadır. Örneklemin beklentileri üzerinde dinin etkisini tespit edebilmemiz için deneklerin dindarlık dereceleri araştırmamız açısından önemli olup bu dereceler deneklerin kendi ifadelerine dayanarak tespit edilmiştir.

SONUÇ

Toplumsal hayat karşılıklı etki ve tepkiler bütünü olup, toplumun dini yaşantısı da bu bütünün dışında düşünülemez, çünkü dini yaşayış doğduğu, beslendiği, geliştiği ve zenginleştiği tabiat, toplum ve toplumsal çevreden tamamen bağımsız değildir. Din toplum hayatında kapalı bir bölge teşkil etmeyip bilakis toplumla, toplum olaylarıyla ve kurumlarıyla ilişki ve etkileşim içerisinde ki, bir toplum da doğan ve toplumla birlikte var olan din, aynı zamanda toplum hayatının vazgeçilmez bir unsurdur.

Sosyal bir gerçeklik olan dinin toplumu , toplumsal olayları ve kurumları etkilediği ve onlardan etkilendiği uzun izahlar gerektirmeyen bir gerçektir. Her din, dinin özünü teşkil eden hususlarla birlikte, müntesiplerinin kutsal dışı meselelere karşı belli bir tavır takınmalarını gerektiren bir tutum ve zihniyeti de beraberinde getirmektedir. İşte dinin topluma, toplumsal olaylara ve kurumlara olan etkilerinin kaynağını bu nokta teşkil etmektedir. Buna mukabil din ve ondan doğan grupların herhangi bir toplumda sosyo-kültürel unsurların etkilerinden tecrid olmuş bir şekilde yaşamayacakları da aşıkardır.

Din ve toplum ilişkileri ve etkileşimi tarihi ve sosyo-kültürel şartlar muvacehesinde gerçekleşmekle birlikte, bu şartların değişmesine paralel olarak bu ilişki ve etkileşimin yönü ve derecesi de değişmektedir. Her toplumun dini yaşayışı ,tarihi ve toplumsal şartlara ve değişmelere binaen alçalıp yükselmelere sahne olmaktadır. Nitekim geleneksel toplumda din, toplumun bütün yapısı üzerinde büyük bir etkiye sahipken, modernleşme ile birlikte dinin bu etkisi azalmaya başlamıştır. Ancak din modern toplumda da toplumsal yaşantı üzerindeki etkisini sürdürmektedir.

Özellikle bizim toplumumuzda, toplum yapısı ve koşullarında meydana gelen değişmelere binaen din, bir ideoloji ve dünya görüşü biçimini alarak toplumsal fonksiyonlarını devam ettirmektedir. Bu noktada bizim için önemli olan dinin toplum üzerindeki etkilerine binaen, insanların bu güne ve geleceğe yönelik bir takım beklentilerinin ve bu beklentiler ile dindarlık ve diğer sosyo-kültürel şartlar arasındaki ilişkilerin tespiti.

Erzurum-Oltu örneklemini çerçevesinde yaptığımız bu araştırma, halkın, din ve devlet ilişkisi, dinler arası diyalog ve Avrupa Birliği, din görevlileri etrafında oluşan beklentileri ile sosyo-kültürel koşullar ve din arasında yakın bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

Oltu ilçesi merkezinden seçilen örneklerin din ve devlet ilişkisi etrafında oluşan beklentisi; toplumun daha iyi bir düzeye ulaşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet kararlarında etkili olmasıdır ki, daha öncede bahsettiğimiz gibi insanlar bazı dini değerlerin siyasal ve toplumsal alanda fonksiyonel hale gelmelerini ve böylece toplumun daha iyi bir düzeye ulaşmasını arzu etmektedirler.

Öte yandan araştırma konumuz olan örneklemin çoğunluğu, oy verdiği partinin dine önem vermesine dikkat etmek suretiyle devleti yönetecek kişilerin dindar insanlar olması yönünde bir beklentiye sahiptir. Şüphesiz bu durum ülkemizde dinin ideoloji olarak siyasal davranış biçimine bürünmesinin bir sonucu ve dinsel görüşlerin oy verme analizinin başka kategorilere indirgenmeyecek kadar önemli bir tortu kategorisini teşkil ettiğinin göstergesidir.

Örneklemin dinler arası diyalog ve Avrupa Birliği etrafında oluşan beklentileri; diyalogun manasına ve amacına uygun olarak, farklı dinlerden olan insanların birbirlerini tanımalarına, dünya barışının sağlanmasına ve farklı dinlerden insanların bir arada yaşamalarına vesile olması ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi için her iki tarafın birbirini tanıması ve ön yargıların ortadan kalkması hususunda diyalogun etkili olmasıdır. Bu son beklenti Avrupa Birliği'nin bir hristiyan birliği olarak lanse edilmesinin ya da toplumumuz tarafından böyle görülmesinin dolayısıyla üyelik önündeki tek engelin Türkiye'nin islami kimliğinin ve islamın Avrupa'daki imajının olduğu anlayışının sonucudur. Yinede cevaplardaki oran farklılığına rağmen, toplumumuzda, açık bir toplum olarak, diyaloga hazır bir toplum eğilimi gözlemlemekteyiz.

Din görevlilerinden beklentiler ise; din görevlilerinin hem bilgi hem davranış yönünden yeterli olmaları, halkı dini konuların yanı sıra diğer konularda da bilgilendirmeleri, verdikleri bilgilerin itikadi ve ameli konuların yanı sıra günlük olaylar ve bu olayların dini açıklamalarıyla ilgili olmasıdır. Bu konudaki

birinci beklenti şüphesiz toplumun, dini hayatının bütün gereklerini yerine getirebilecek bilgisi yaşayışı kısaca her yönüyle güvenilebileceği bir din görevlisi araması ve beklentilerine binaen, din görevlilerini değerlendirmesinin bir sonucudur. Diğer beklentiler ise din görevlilerinin toplumumuzda ki yeri ve fonksiyonlarıyla alakalı bir beklentidir ki, halk din görevlilerini eskiden olduğu gibi toplumda hem dini hem de din dışı konularda önder olarak görmek istemektedir.

Öte yandan yaptığımız bu araştırma, bahsettiğimiz bu beklentilerin sosyo-kültürel koşullar ve din ile yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Zira bu beklentilerle, eğitim, yaş, cinsiyet ve dindarlık arasında sıkı bir ilişki vardır. Beklentilerin yönü ve derecesi bu değişkenlere göre değişmektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, Feride, “Türkiye’de İslam” Türkiye AB İlişkileri, Sarmal Yanevi, İstanbul, 1997.
- Akyüz, Hüseyin, Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, M.E.B.Y., İstanbul, 1982.
- “Ailenin Yapısı ve Fonksiyonları”, Türk Yurdu, C., 10, s., 40, (Aralık, 1990), s., 34-40.
- Aydın, Mehmet, Din Femomeni, Tekin Kitabevi, Konya, 1994.
- Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler, S.Ü.Y., Konya, 1995.
- Ayhan, Halis, Din Eğitimi ve Öğretimi, D.İ.B.Y., Ankara, 1985.
- Berger, Peter L., Dinin Sosyal Gerçekliği, Çev: Ali Coşkun, İnsan Yay., İstanbul, 1993
- Berkez, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Basımevi, Ankara
- Bilgiseven, Amiran K., Sosyoloji, M.E.B.Y., İstanbul, 1980
- Sosyal İlimler Metodolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, Sadeleştiren: Fikri Yavuz, Kılıç Yay., Ankara, 1996.
- Bodur, H. Ezber, “Dini Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu”, A.Ü.İ.F.D., Sayı: 8, Erzurum, 1998.
- Bulaç, Ali, Din ve Modernizm, İz Yay, İstanbul 1995
- Avrupa Birliği ve Türkiye, Feza Gazetecilik A.Ş.Yay, İstanbul, 2001
- Buyrukçu, Ramazan, Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü, T.D.V.Y., Ankara, 1995.
- Celkan, H. Yıldırım, Eğitim Sosyolojisi, A.Ü.Y., Erzurum, 1993.

- Charney, J. Paul, İslam Kültürü ve Toplumsal Ekonomik Değişim, Çev: Bülent Baloğlu, Osman Bilen, T.D.V.Y., Ankara, 1997.
- Çelik, Celalettin, Kur’anda Toplumsal değişim, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- Daver, Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, A.Ü.S.B.F.Y., Ankara, 1968.
- Eliade, Mircea, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, Çev: Mehmet Aydın, D.B.Y., Konya, 1995.
- Ergun, Doğan, Sosyoloji ve Tarih, Der Yay., İstanbul.
- Erkal, Mustafa, Sosyoloji, Der Yay., İstanbul, 1991.
- Ersoy, M. Akif, Safahat, İnkılap Yay., İstanbul 1997.
- Ersöz, İsmet, “Üstün Vasıflı Din Görevlisi İhtiyacı ve Yetiştirilmesi”, Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, D.İ.B.Y., Ankara, 1991.
- Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur’an, Çev: Alparslan Açıkgenç, A.O.Y., Ankara, 1999.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, İctimaiyat Dersleri, C. I, II, İ.Ü.Y., İstanbul, 1971.
- Fichter, Joseph, Sosyolojisi Nedir?, Çev: Nilgün Çelebi, S.Ü.Y., Konya, 1980.
- Fidan, Nurettin, M. Erden, Eğitime Giriş, Alkım Yay., Ankara,
- Freyer, Hans, Din Sosyolojisi, Çev: Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1964.
- Garaudy, Roger, İslam ve İnsanlığın Geleceği, Çev: Cemal Aydın, Pınar Yay., İstanbul, 1996.
- Giddens, Anthony, Sosyoloji (Eleştirel Bir Yaklaşım), Çev: Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, Birey Yay, İstanbul, 1994
- Göle, Nilüfer, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak” İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yay., İstanbul, 1999.
- Günay, Ünver, Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999.

- Din Sosyolojisi, İnsan Yay., İstanbul, 2000.
- “İktisadi Ahlak ve Din”, A.Ü.İ.F.D., Sayı: 7, Erzurum, 1986.
- Güngör, Ali İsa, Vatikan, Misyon ve Diyalog, Töre Yay, Ankara, 1997
- Güngör, Erol, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Yay., İstanbul, 1997.
- Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Ötüken Yay., İstanbul, 1997.
- Günüğur, Haluk, “AB Bütünleşmesinin tarihsel Gelişimi”, AB, El Kitabı, T.C. M.B.Y., Ankara, 1995.
- Hocaoğlu, Durmuş, Laisizmden Milli Sekülerizme, Selçuk Yay., Ankara, 1985.
- İbn Haldun, Mukaddime, I,II,III, Çev.; Z. Kadiri Ugan, M.E.B.Y., İstanbul, 1997.
- Karaman, Hayreddin, İslam Hukuku, I,II,III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Kehrer, Günter, Din Sosyolojisi, Çev: M. Emin Köktaş, Abdullah Topçuoğlu, Vadi Yay., Ankara, 1996.
- Kıray, Mübeccel B., Toplumbilim Yazıları, T.B.A.M.Y., Ankara, 1982.
- Kongal, Emre, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Köktaş, M. Emin, Türkiye’de Dini Hayat, İşaret Yay., İstanbul 1993.
- Küçük, Abdurrahman, “Dinler de Evlilik Anlayışına Genel Bir Bakış” Türk Yurdu, C. 10, Sayı:40, (Aralık 1990), s. 57-62
- Malik Bin Nebi, Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu, Çev: Salih Özer, A.O.Y., Ankara, 2000.
- Mardin, Şerif, Din ve İdeoloji, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- Menching, Gustav, Dini Sosyoloji, Çev: Mehmet Aydın, D.B.Y., Ankara, 1994.

- Meriç, Ümid, “İslam’da Aile”, Aile Yazıları, C. 3., A.A.K.B.Y., Ankara, 1991.
- Muallim L. Lütfi, Din ve İctimai Meseleler, Selamet Matbaası, İstanbul, 1930.
- Nirun, Nihat, Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, K.B.Y., Ankara, 1999.
- Özen, Sevinç, “Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar”, Aile Yazıları, C. I, A.A.K.B.Y., Ankara, 1991.
- San, Coşkun, M. Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi, A.İ.T.İ.A.Y., Ankara, 1971.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, Dinler Tarihi, Kardelen Kitabevi, Isparta, 1999.
- Sezer, Baykan, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İ.Ü.E.F.Y., İstanbul, 1981.
- Sıbai, Mustafa, İslam da Din ve Devlet Çev: İhsan Toksarı, Yağmur Yay., İstanbul 1996.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, C.I, Risale Yay., İstanbul, 1990.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, Din Sosyolojisi, A.Ü.İ.A.Y., Ankara, 1967.
- Tolan, Barlas, Sosyoloji, Adım Yay, Ankara, 1993
- Topçu, Nurettin, Devlet ve Demokrasi, Hareket Yay., İstanbul, 1969.
- Turan, Şerafettin, Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yay., İstanbul, 1994.
- Turhan, Mümtaz, Kültür Değişimleri, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1994.
- Tümer, Günay, A. Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yay., Ankara, 1997.
- Uludağ, Süleyman, İslam Siyaset İlişkileri, Dergah Yay., İstanbul, 1998
- Usta, Niyazi, “Din Devlet ve Toplum” Dini Araştırmalar Sayı:8, Eylül-Aralık 2000, s. 137-149
- “Göç ve Din” (Bildiri) T.D.İ.B. Uluslar arası Avrupa Şurası (5-7 Mayıs 2000), İstanbul,

- Menzil Nakşiliği, Töre Yay., Ankara, 1977.
- “Ahiret İnancında Yabancılaşmanın İktisadi Zihniyete Yansımaları, akademik Araştırmalar, Sayı: 2 (1996).
- Ülgener, Sabri, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yay., İstanbul, 1981.
- Zihniyet ve Din, Der Yay., İstanbul, 1981.
- Vernon, Glenn M., Sociology of Religion, Mc Graw-Hill Book Company, 1962.
- Wach, Joahim, Din Sosyolojisi, Çev: Ünver Günay, E.Ü.Y., Kayseri, 1990.
- Watt, Montgomeny, Kur’ana Giriş, Çev: Süleyman Kalkan, A.O.Y., Ankara, 2000.
- Weber, Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev: Zeynep Aruoba, Hil Yay., İstanbul, 1997.
- Yıldırım, Suat, Kur’anı Hakim ve Açıklamalı Meali, İstanbul, 1998.
- Yücekök, Ahmet N., Türkiye de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı, A.Ü.S.B.F.Y, Ankara, 1964
- Siyasetin Toplumsal Tabanı, A.Ü.S.B.F.Y, Ankara, 1967
- Zeisel, Hans, Sosyal Araştırmalarda Sayısal Anlatım, Çev: Onur Kumbaracıbaşı, G.Ü.İ.İ.F.Y., Ankara, 1982.

ÖZ GEÇMİŞ

1977 yılında Erzurum-Oltu , Özdere Köyünde dünyaya geldi.İlkokulu Oltu da ,Ortaokulu ve Liseyi Erzurum da okudu. 1994 yılın da Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi.1999 yılında bu okuldan mezun oldu ve aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalın da Yüksek Lisans öğrenimine başladı ve şuanda devam etmektedir.

